

Sobre la lletra que Hasday Cresques adreçà a la comunitat jueva d'Avinyó parlant dels avalots de 1391

Eduard Feliu

Fa estrany de veure la poca informació que les cròniques hebrees dels segles XV-XVI contenen sobre els avalots que van malmetre greument les comunitats jueves dels diversos regnes hispànics l'any 1391. En alguns casos són simples al·lusions; en d'altres, brevíssimes narracions plenes d'anacronismes i confusions.¹ Cap no té el valor històric de la lletra de Hasday Cresques reportada per Gedalyahu ibn Yahya, l'estudi de la qual és l'objecte del present treball. De fet, és aquest document que els historiadors dels temps moderns han aprofitat per a referir-se als avalots de 1391, car la informació que conté coincideix amb la que ens forneixen els nombrosos documents cristians que en parlen.

Diríeu que els autors d'aquestes cròniques no consideraren l'escomesa de 1391 sinó una més de les cruentes persecucions que els jueus han patit al llarg

---

1. Veg. la crònica de Yosef ben Sadiq, d'Arévalo, escrita entre 1467 i 1487 i publicada en: A. NEUBAUER, *Mediaeval Jewish Chronicles*, Oxford, 1895, vol. 1, p. 85-100 (trad. castellana de Yolanda Moreno Koch, *Dos crónicas hispanohebreas del siglo XV*, Barcelona, Riopiedras, 1992, p. 60); Abraham ZACUT, *Sefer Yuhasin*, editat a cura de H. Filipowski, Londres, 1857, p. 225; Salomó ben VERGA, *Sefer Ševeṭ Yehuda*, editat a cura de Yitzhak Baer, Jerusalem, Mossad Bialik, 1946-1947 (trad. castellana de María José Cano, *La vara de Yehudah*, Barcelona, Riopiedras, 1991, paràgrafs 45 i 48); Yosef HA-KOHEN, *Emeq ha-Bakha* (trad. castellana de Pilar León Tello), Madrid-Barcelona, CSIC, 1964, p. 155 (on hi ha una breu i confusa al·lusió a les persecucions de 1391, que són atribuïdes a la incitació de Vicent Ferrer); David GANS, *Semah David*, Jerusalem, The Magnes Press, The Hebrew University, 1983 (1a ed.: Praga, 1592), p. 133: «[Any 1391]. Aquest any hi hagué una gran persecució i matança a Espanya, i més de dos-cents mils jueus van canviar de religió», cosa que ja diu el *Sefer Yuhasin*.

dels temps i no s'escarrassaren a guardar-ne els detalls ni a recordar-ne els motius, malauradament prou coneguts de totes les comunitats jueves, conscients del paper de boc emissari que la societat cristiana els feia fer sempre. Només en constaten el fet, tot i que algunes aljames —com la de Barcelona— ja no tornaren a alçar el cap mai més.

Per contra, els arxius, les cròniques i els dietaris de les ciutats que patiren aquella maltempsada són plens de notícies que expliquen els fets amb tots els ets i uts, dels quals podem deduir el gran impacte polític i social que tingueren. Són innumbrables les lletres i els documents dels reis i dels seus representants que es refereixen a aquests fets. Hi ha llargues i detallades narracions dels avalots en els manuals municipals i en múltiples dietaris de notaris i gent de suposició que pensaven que calia fer-ne report per a memòria de les generacions. No hi ha dubte que l'avalot sacsejà la consciència de la burgesia, que s'adonà clarament que les intencions del poble anaven més enllà de la ingènua pretensió de fer dels jueus nous cristians per la força (però procurant escamotejar els deutoris si en tenien l'oportunitat), car les cases dels ciutadans rics i de les autoritats també foren atacades. A Barcelona, els avalotats, després de saquejar el call, van anar a la presó i alliberaren els presos que hi havia, malgrat l'oposició del veguer Guillem de Santcliment i els seus oficials; després es presentaren a la cort del batlle i cremaren una gran quantitat de documents.²

L'esca que va encendre la foguera de les persecucions de 1391 que la situació política i social havia preparat fou certament l'esbojarrada predicació antijueva de l'ardiaca Ferrand Martínez de Écija a Sevilla.³ Els rumors i les notícies que arribaren a les terres catalanoaragoneses induïren el poble menut, com diuen les cròniques d'aquella època, de València, de Barcelona i de Mallorca, entre altres ciutats, a assaltar els calls dels jueus. Tanmateix són aquestes mateixes cròniques que expliquen com el furor de la gent contra els patricis i els governants va ser desviat vers els jueus. De motius per a la revolta, el poble en tenia molts, però no pas que fossin atribuïbles a la pacífica població jueva de les diverses localitats.

2. M MITJÀ, «Juan I y los acontecimientos del Call en 1391», *Barcelona. Divulgación Histórica*, 7 (1949), p. 105-113. És curiós d'observar que, per a alguns historiadors del segle XIX, l'aspecte polític i social del poble revoltat fou força important, segurament més que el religiós, i no s'estan de comparar aquella situació i la impotència dels consellers per a aturar-la amb la que havia viscut Barcelona l'any 1835, amb la crema de convents, o amb la del Corpus de sang de 1640. Cf. A. DE BOFARULL, *Guia-Cicerone de Barcelona*, Barcelona, 1855, p. 36; F. FITA, «Estrago de las juderías catalanas en 1391. Relación contemporánea», *Boletín de la Real Academia de la Historia* (Madrid), 16 (1890), p. 442.

3. Veg. P. LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey don Enrique, tercero de Castilla e de León*, Madrid, 1953, BAE, vol. 68, p. 167.

Per més que allarguem la vista enrere, en la història dels jueus sempre trobem precedents que ens fan pensar que res no ha canviat en llur paper de boc expiatori de l'Europa cristiana o que la història és una inevitable i dramàtica repetició (cosa que no és). En el cas dels avalots de 1391, però, no cal anar gaire lluny, pel que fa a Catalunya, per trobar els factors que congriaren la revolta i la violència.

A la segona meitat del segle XIII, mentre el rei Pere el Gran estava ocupat a defensar el país de les tropes de Felip l'Ardit, esdevingudes improvisats croats contra un rei cristià que havia enfellonit el Papa amb la conquesta de Sicília, l'episodi de Berenguer Oller, que volia matar tots els enemics del poble, és prou eloqüent del conflicte de classes que s'anava creant entre la població catalana.

La penúria de blat de l'any 1333-1334, l'anomenat «mal any primer», en els temps d'Alfons el Benigne, dugué tanta de fam i tant de patiment al poble que fins i tot un frare, Bernat Dezuig, incitava la gent contra els rics i poderosos, i contra el mal govern de la ciutat per part dels ciutadans honrats. La revolta que començà a la plaça del Blat l'any 1334 assenyala un nou període turbulent, durant el qual moriren uns quants milers de persones a causa de les privacions sofertes. L'escassetat de cereals es repetí encara en 1339 i 1343.

La pesta negra o glànola s'escampà per tot Catalunya entre 1348 i 1351, i a causa d'ella moriren, en algunes comarques de la Catalunya vella, les tres quartes parts d'una població afeblida per la misèria. Com en d'altres llocs d'Europa, el poble culpà als jueus de l'epidèmia i, aïrat, assaltà el call el maig de 1348, destruint-ne cases, robant-ne béns (sobretot documents de préstecs) i matant-ne alguns habitants. L'any 1363 hi hagué una epidèmia que afectà els infants d'una manera específica i l'any 1371, una altra que afectà els adults, ambdues molt mortíferes.

Els trenta anys d'inflació (de 1346 a 1380), la poca producció agrícola, la baixa demogràfica espectacular i el desgavell financer frenaren el desenvolupament de Barcelona. La collita de 1374 es perdé a causa de la sequera en el territori de Barcelona i molta gent abandonà la terra a causa de la fam; els qui hi restaren hagueren de demanar préstecs als jueus, l'activitat dels quals en el camp de la petita finança és ben coneguda, i així mateix l'antipatia que generava aquest tipus de relació amb la població cristiana.

La primera temptativa d'assalt al call de Barcelona tingué lloc el dia 12 de juliol de 1391. Els consellers s'adonaren que hom intentava avalotar el poble i per frustrar-ho van armar una nombrosa milícia que havia de protegir també els jueus, però no ho aconseguiren. El dissabte dia 5 d'agost s'esdevingué l'atac al call com demostren els diversos documents que el lector trobarà més avall.

El fons de revolta social no es pot negar. La lluita contra els jueus no era sinó un aspecte del rancor del poble contra el patriciat.⁴

Els documents que publico a continuació (traduïts al català quan els originals són en hebreu o llatí) no necessiten cap mena de resum ni de comentari preliminar. Tots s'expliquen ells sols. Però els he proveïts de notes i d'indicacions bibliogràfiques per a qui vulgui verificar qualsevol de les coses que diuen.

Traducció de la lletra de Hasday Cresques⁵

A. Paraules introductòries que precedeixen el text de la lletra dins l'obra *Šalšelet ha-qabbala* de Gedalyahu ibn Yahya publicada l'any 1587:

«He vist una llarga lletra que va escriure Mestre Hasday Cresques, en la qual s'estén detalladament sobre la fúria dels temps i les nombroses calamitats, persecucions i matances que s'esdevingueren per les regions d'Espanya l'any 5152 [= 1391-1392], sobretot la mort de tots els descendents de rabí Asser i llurs deiebles. Defugint-ne la llargària, només l'he copiada succintament».

B. Introducció anònima que precedeix el text de la lletra en el manuscrit Parma 2420 (= De Rossi 1409):

«Un mar de llàgrimes vessen els meus ulls pels exiliats de Jerusalem que eren a Sefarad,⁶ perquè el SENYOR vessà damunt d'ells la seva ira com foc i la seva indignació com un aiguat. L'any 5151 [1390-1391] van tenir lloc les primeres persecucions a Espanya, que començaren a Sevilla, la gran ciutat, on hi havia uns quants

4. Veg. Carmen BATLLE GALLART, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV* [en endavant: BATLLE, *Crisis social*], Barcelona, CSIC, 1973, p. 104-131.

5. Tradueixo les tres introduccions, però, el text de la lletra, només el de la versió publicada per Carmoly. Al capdavant de l'article, el lector trobarà els tres textos hebreus complets.

6. Expressió estereotipada treta d'Ab 20, en què Sefarad es refereix, en el text bíblic, a alguna ciutat de l'Àsia Menor. El judaisme dels temps medievals de la península Ibèrica identificava Sefarad amb la Hispània musulmana. Posteriorment Sefarad passà a designar, en textos hebreus, tots els antics regnes de la península Ibèrica.

milers de caps de casa i era la guia de totes les comunitats d'Espanya. Els cristians els atacaren amb la intenció de destruir-los. Alguns foren morts; d'altres es van tirar als pous per tal de santificar el nom de Déu; la major part d'ells, tanmateix, es va refugiar a les esglésies i es va convertir. Quan les altres ciutats van sentir dir el que havia passat a Sevilla, cap del regne dels jueus, també es van alçar contra els jueus per fer-los el mateix que havia fet la gent de Sevilla. La persecució s'estengué de ciutat en ciutat fins a assaltar els jueus en moltes ciutats d'Espanya. D'ençà d'aquell temps el nombre de conversos augmentà molt a Espanya. El SENYOR va tenir pietat del seu poble i per no destruir-lo del tot va suscitar en l'esperit del rei d'Aragó el determini de plantar-se davant la bretxa i de construir una tanca⁷ en el seu regne perquè els jueus no fossin atacats i féu publicar bans terribles i amonestaments severos sobre això a un punt que la persecució no passà al regne d'Aragó ni s'hi escampà ni anà més enllà. Mestre Profiat, quan redactà el *Ma'ase Efod*, escriví que les intenses pregàries que feren les comunitats d'Aragó nit i dia van ser la causa que el SENYOR les salvés.⁸ Heus ací, doncs, el text de la lletra que el rabí de Saragossa, tamariu esponerós, Don Hasday Cresques (que el record del just sigui beneït!), trameté a la comunitat d'Avinyó a propòsit de les persecucions que van tenir lloc a Espanya l'any 5151 [= 1391]. La va escriure el dia 20 del mes de marheixvan de l'any [5]152 [= 10 d'octubre de 1391], i és d'aquesta tenor».

C. Paraules amb què E. Carmoly encapçalà el text de la lletra en afegir-la al final de l'obra *Ševeṭ Yehuda* de Salomó ben Verga⁹ dins l'edició d'aquesta obra publicada per M. Wiener l'any 1855:

«Lletra que el rabí de Saragossa, tamariu esponerós, Don Hasday Cresques, trameté a la comunitat d'Avinyó a propòsit de les persecucions que van tenir lloc a Espanya l'any 5151 [= 1391]. La va escriure el dia 20 del mes de marheixvan de l'any [5]152 [= 10 d'octubre de 1391]. Diu Eljakim Carmoly: L'any 5151 [=1391], el SENYOR vessà el foc de la seva ira damunt els exiliats de Jerusalem que eren a Sefarad i consumí els llocs d'habitatge dels israelites a Espanya.

7. Mots d'Ez 22,30.

8. Es refereix a Profiat Duran, que diu això en la introducció a la seva gramàtica anomenada *Ma'ase Efod* (p. 14 de l'edició de Friedländer i Kohn publicada a Viena l'any 1865). Sobre aquest important i misteriós personatge del cercle de Hasday Cresques, veg. E. FELLIU, «Profiat Duran: Al tehi ka-avotekha», *Calls* (Tàrrrega), 1 (1986), p. 53-77.

9. La primera edició del *Ševeṭ Yehuda* havia estat publicada a Adrianòpolis l'any 1550.

Una part van ser-hi morts, amb rabí Isaque aben Xuxén al capdavant de tots; d'altres es van matar ells mateixos per a santificar el nom de Déu, entre els quals hi havia rabí Yudà aben Asser, del llinatge de rabí Asser¹⁰ tant ell com la seva muller i la seva sogra, muller de rabí Jacob, l'autor de les *Columnes*.¹¹ Tanmateix la major part d'ells es va refugiar a les esglésies i més de dues-centes mil ànimes es van convertir. Aquesta gran persecució s'estengué de ciutat en ciutat fins i tot a Mallorca, i savis eminents van fugir cap al nord d'Àfrica, entre ells rabí Issac Perfet, rabí Simon Duran i rabí Maimon Najar. L'autor del *Ševet Yehuda* esmenta aquesta esglaiadora persecució en tres llocs del seu llibre, en els capítols 27, 45 i 47, però enlloc d'una manera específica. El més principal de les paraules del Mestre Don Hasday Cresques, que visqué al temps de la persecució i hi va perdre el seu fill únic, comsevulla que això s'hagués esdevingut, és que aquesta lletra, que ja va ser impresa una vegada erròniament, demostra clarament, al contrari del que diu el *Sefer Yuhasin*, que el Mestre no morí l'any [5]140 [= 1380], sinó després de l'any [5]152 [= 1392], en què va escriure aquesta lletra,¹² que és de la tenor següent».

Lletra de Hasday Cresques a la comunitat jueva d'Avinyó sobre els avalots de 1391

(Traducció de la versió hebrea incorporada per E. Carmoly en l'edició del *Ševet Yehuda* de Salomó ben Verga publicada per M. Wiener)

[1] «Si em proposava de contar-vos tot el munt de sofriments amb què hem topat, restaríeu esborronats. Per això posaré damunt la taula de la terrabastada

10. En el *Sefer Yuhasin*, escrit l'any 1504, Abraham Zacut (1452-1515) diu el que segueix [p. 225 de l'edició de Filipowski del 1857]: «Hi havia aleshores a Burgos el gran savi, semblant als seus avantpassats, rabí Yudà aben Asser, besnét (*nin*) de rabí Asser ben Yehiel, que fou mort a Toledo l'any 1391. Va escriure el llibre *Huqot ha-šamayim*».

11. Jacob, fill d'Asser ben Yehiel, és l'autor de l'obra halàquica *'Arba'á turim*, «Quatre columnes». Morí a Toledo l'any 1340. La genealogia d'aquesta família no resulta gens clara.

12. El *Sefer Yuhasin* (p. 225) diu el que segueix: «Rabí Hasday Cresques morí a Saragossa l'any 5140 [1380]. Va escriure el llibre *'Adonai* [...]. L'any 5151 [= 1390], en què morí el rei [Joan I de Castella], hi va haver una gran persecució a Toledo, en la qual foren morts rabí Yudà aben Asser, i rabí Isaque aben Xuxén, ensems amb altres. I a Sevilla, Lleida, Barcelona i Mallorca s'alçaren en avalot contra els jueus i els mataren a fil d'espasa, tot prenent-los llurs fills i llurs dones, i duent-los a la mar oceana per vendre'ls. Més de quatre mil jueus canviaren de religió».

només uns quants d'aquests fruits metzinosos i amargants. Esmentaré, doncs, les coses tal com es van esdevenir, per fer-vos tastar l'amargor de la metzina que hem menjat i l'aigua d'aflicció que hem begut. Com sia cosa que ja deveu estar assabentats d'aquests fets, us els confirmaré amb brevetat, seguint l'ordre en què van passar, que fou aquest:

[2] »El dia primer del mes cruel i furiós de tammuz [diumenge, 4-6-1391],¹³ el SENYOR tibà l'arc, com un enemic,¹⁴ contra la nombrosa comunitat de Sevilla, on hi havia uns sis o set mil caps de casa. I havent-ne cremat els portals, hi van matar d'allò més gent.¹⁵ La majoria, però, es va convertir. Alguns, dones i criatures ensem, foren venuts als musulmans i els calls dels jueus han restat deserts. Molts van morir-hi màrtirs. I molts foren també els qui van renegar la religió.

[3] »D'allà sortí un foc que consumí els cedres del Líban, la comunitat santa de Còrdova. Foren molts també els qui es convertiren, i per això la comunitat ha esdevingut una ruïna.

[4] »El dia de l'angoixa i el càstig, en què les calamitats es van fer més greus, va ser el 17 de tammuz [dimarts, 20-6-1391], quan la ira del SENYOR caigué damunt la ciutat santa, d'on sortia el coneixement de la Torà i la paraula del SENYOR, és a dir, la comunitat de Toledo. Van matar sacerdots i profetes dins el temple mateix del SENYOR. Allí van patir martiri, confessant públicament la seva fe, els distingits i virtuosos mestres del llinatge de mestre Asser, de bona memòria, tant ells com els seus fills i deixebles. Molts, però, tampoc allí no foren prou fermes de coratge i es convertiren.¹⁶

13. Amador de los Ríos, traient-ho d'antigues cròniques andaluses, diu que fou el dimarts 6 de juny de 1391. *Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal*, Madrid, Aguilar, 1960² [1a ed.: 1876], p. 461.

14. Cf. Lm 2,4. En tota la lletra ressona poderosament el Llibre de les Lamentacions, al qual Hasday Cresques manlleva múltiples frases. Com en la caiguda de Jerusalem l'any 587 aC, a què es refereix aquell llibre bíblic, també en la destrucció de les comunitats jueves hispàniques, que acaba de tenir lloc, és Déu mateix, vist des del punt de vista de l'autor de la lletra, que ha actuat per a corregir el poble d'Israel servint-se del seus enemics.

15. Més de quatre mil persones segons Amador de los Ríos, citant els *Anales* d'Ortiz de Zúñiga. Malgrat l'intent de Baer d'entendre els quatre mil «morts» de diverses fonts cristianes com a quatre mil «convertits», aquesta interpretació ha estat refutada per B. NETANYAHU, *Los marranos españoles según las fuentes hebreas de la época (siglos XIV-XVI)*, trad. castellana de C. Morón Arroyo, Junta de Castilla y León, 1994, p. 205 i 219-222, on confirma que hom pot acceptar com a correcta la xifra de quatre mil morts.

16. Sobre els avalots en el regne de Castella, veg. BAER, *Die Juden*, II, doc. 247-249. Per a la seva expansió per la Corona de Catalunya-Aragó, veg. BAER, *Historia de los judíos en la España cristiana*, Madrid, Altalena, 1981, vol. 2, p. 383-411 (amb les notes corresponents, que són a les p. 745-749); E. MITRE FERNÁNDEZ, *Los judíos de Castilla en tiempo de*

[5] »Tot el país es va arremorar després de la destrucció d'aquestes tres comunitats, a més d'altres de les rodalies en nombre d'una setantena. Amb tot, nosaltres, aquí¹⁷ vam ser al caire de l'abisme i vam estar amb l'ai al cor nit i dia.

[6] »El dia 7 del mes d'av [diumenge, 9-7-1391], el SENYOR destruï sense plànyer la comunitat de València, que comptava un miler de caps de casa. Hi hagué dues-centes cinquanta persones que hi patiren martiri. La resta va fugir a la muntanya.¹⁸ Alguns se salvaren, però la majoria es convertí.

[7] »D'allí el flagell s'escampà a les comunitats de la delitosa Mallorca, situada riba enllà del mar. El dia primer del mes d'elul [dimecres, 2-8-1391], l'escometeren els depredadors profanant-la, pillant-la, saquejant-la i deixant-la com un estany sense peixos.¹⁹ Hi patiren martiri unes tres-centes persones i unes vuit-centes es refugiaren al castell reial; la resta es convertí.²⁰

[8] »El dissabte vinent [5-8-1391],²¹ el SENYOR vessà la seva ira com foc, menyspreà el seu temple, profanà la corona de la seva Torà, la comunitat de Barcelona, rompent-la en escruix. Aquell dia hi hagué uns dos-cents cinquanta morts.²² La resta de la comunitat fugí cap al castell i se salvaren. L'enemic saquejà els carrers dels jueus²³ i calà foc en alguns.²⁴ Però el veguer de la ciutat no

---

Enrique III: El pogrom de 1391, Valladolid, Secretariado de Publicaciones, Universidad de Valladolid, 1994.

17. A Saragossa.

18. Aquesta frase és de Gn 14,10. Potser no cal entendre-la literalment, car els documents reials afirmen que els jueus es refugiaren en cases de cristians.

19. Imatge treta de TB *Beraḳot* 9b.

20. A. PONS, *Los judíos del reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, Palma de Mallorca, Miguel Font, 1984, vol. 2, p. 165 i següents. Hi ha una llista de conversos propietaris de cases en un document del 21 d'octubre de 1391 publicat per J.-M. QUADRADO, *La judería en Mallorca en el siglo XIV*, Palma de Mallorca, 1967, p. 51-76.

21. ZURITA, *Anales de Aragón*, llibre X, cap. XLVII, confirma que l'atac al call de Barcelona s'esdevingué el 5 d'agost.

22. En la *Šalšelet ha-qabbala*, Gedalyahu ibn Yahya diu cent trenta.

23. En hebreu: *Mesillot ha-yehudim*. L'ús de *mesilla* per a significar 'carrer' és inusitat en els textos hebreus catalans. Curiosament, però, era el mot corrent en hebreu per a designar la 'carrera' dels jueus en el Comtat Venaisí (veg. Danièle i Carol IANCU, *Les Juifs du Midi: Une histoire millénaire*, Avinyó, A. Barthélemy, 1995, p. 131).

24. En el saqueig del call, va prendre-hi part no solament el poble menut ans també ciutadans honrats que no temeren deshonrar-se robant sense fre ni vergonya, bé que cal afegir que molts altres ciutadans, dignitats eclesiàstiques i oficials reials oferiren protecció a moltes famílies jueves (veg. Marina MITJÀ, «Juan I y los acontecimientos del Call en 1391», *Barcelona. Divulgación histórica*, 7 (1949), p. 105-113). Sia per intervenció directa en el barreig sia d'alguna altra manera, és veritat que alguns objectes anaren a parar a les mans de

hi va tenir part, sinó que es va esforçar tant com va poder per salvar-los, i els va fornir menjar i beguda. També van deliberar de castigar els autors de les malifetes; però llavors s'alçà en avalot la pleballe, una gran multitud, contra els prohoms de la ciutat i atacaren els jueus que hi havia al castell amb arcs i ballestes; els escometeren i arremeteren contra ells allà al castell. Molts hi van patir martiri, <entre ells el meu fill únic, que estava a punt de casar-se. L'he ofert en sacrifici com un anyell innocent. Tinc per just el judici de Déu i em conhorto pensant en la bona part que li ha escaigut, en la delícia que li pertoca>.²⁵ Molts²⁶ es van matar ells mateixos;²⁷ d'altres es van llançar daltabaix del castell i a mig camí torre avall ja estaven tots especejats; alguns van sortir a fora i van patir martiri en ple carrer. La resta es va convertir. Només poquíssims aconseguiren de trobar refugi a les ciutats dels eclesiàstics;²⁸ un noi podria escriure'n els noms. Eren gent important, això sí. Per culpa dels nostres nombrosos pecats, no hi ha avui a Barcelona ningú que es pugui anomenar israelita.²⁹

---

gent distingida, com ara a les del cavaller Lope de Gurrea, a qui, el 27 de setembre de 1391, el rei reclamà els llibres hebreus robats en el call de Barcelona (veg. BATLLE, *Crisis social*, p. 124, nota 54, en què fa referència al document de l'ACA, reg. 1879, fol. 12v-13). En un altre document, citat també per Carme Batlle en la mateixa nota que acabem d'esmentar, el rei fa donació de la sinagoga major, i les seves escoles, a Esperandéu Cardona i de la sinagoga d'En Massot a Pere de Berga (ACA, reg. 2039, fol. 138 i 144v).

25. Els mots entre parèntesis angulars no existeixen en l'obra *Šalšelet ha-qabbala*.

26. Dels qui s'havien refugiat al castell.

27. El 22 de setembre de 1391, el rei, encara de Saragossa estant, demana al batlle de Barcelona informació detallada sobre els béns dels jueus morts durant l'atac al call, «així seients com movents, en special d'aquells qui són romases sens hereters o ells mateix se mataren per què no fossen forçats de ésser cristians» (veg. BAER, *Die Juden*, I, doc. 434 [=ACA, reg. 1949, fol. 16v]).

28. Deixant a part el sentit que *segan* té a la Bíblia, on apareix sobretot en el llibre de Nehemies, en el Talmud aquesta denominació s'aplica a dignataris eclesiàstics (veg. TB *Sanhedrin* 19a en la versió anglesa de Soncino, on hom tradueix *segan* per *Deputy High Priest*). En documents hebreus de Catalunya, *seganim* és la denominació del braç eclesiàstic, sentit que aquest mot té, per exemple, en el document hebreu dels acords de Barcelona de 1354 (veg. E. FELIU, «Els acords de Barcelona de 1354», *Calls* (Tàrraga), 2 (1987), p. 156, § 10). D'altra banda, cal afegir que alguns jueus importants, com ara els familiars de Hasday Cresques que es trobaven a Barcelona, van cercar refugi en cases i institucions religioses. Però d'altres van fugir cap a les terres dels comtes de Prades i de Cardona, o cap a Tàrraga i els dominis del cavaller Joan Desfar. El rei instà a aquests magnats a acollir els jueus que hi haguessin arribat (veg. BATLLE, *Crisis social*, p. 120, nota 35.)

29. BATLLE, *Crisis social*, p. 123, nota 45, diu que el 2 de desembre de 1391, el rei, de Vilafranca estant, manà al veguer de Barcelona que fes netejar i escombrar les cases buides del call per tal que s'hi pogués allotjar el seu seguici en arribar a Barcelona (ACA, reg. 1961, fol. 167).

[9] »També a la ciutat de Lleida en moriren molts i els altres es convertiren. Només molt pocs se salvaren.

[10] »A la ciutat de Girona, on el coneixement de la Torà i la humilitat anaven plegats, foren molts els qui van patir martiri. Els mestres que hi havia no van apostatar, llevat d'alguns; la majoria de la comunitat es va refugiar a les cases dels burgesos i avui són al castell.

[11] »Per acabar, al regne de València no ha restat cap jueu, tret del lloc anomenat Morvedre. Al territori³⁰ de Catalunya tampoc no ha restat cap jueu, llevat de les ciutats dels eclesiàstics i dels comtes,³¹ on no foren atacats enlloc.³²

[12] »«Avui som aquí, a les ciutats d'Aragó, on no hi ha atacs ni escomeses,³³ perquè el SENYOR ha tingut pietat de nosaltres. Ha permès que hi hagués una resta de jueus en tots aquests llocs.»³⁴ Després de molts afanys i d'una gran escampadissa dels nostres béns, no ens ha restat sinó el cos. Nogensmenys, tenim el cor ple de temença i els ulls girats cap al nostre Pare que és al cel, fins que s'apiadi de nosaltres, ens guareixi les ferides i guardi els nostres peus de trontollar. <Que sigui així la seva voluntat!

»*Jo sóc l'home que ha vist el desastre sota la vara del Seu furor* (Lm 3,1), Hasday

30. En hebreu: *maḥoz*.

31. El mot utilitzat en hebreu a l'edat mitjana en terres occitanocatalanes per a designar els nostres comtes sol ser *peḥa* (pl. *pehot*); se'n troben múltiples exemples: M. PUJOL, «Dues tabes hebraïques de l'aljama de Castelló d'Empúries», *Calls* (Tàrraga), 4 (1990), p. 36, § III, p. 37, § VIII [referències al comte d'Empúries]; J.-M. MILLAS VALLICROSA, *Las tablas astronómicas del rey Don Pedro el Ceremonioso*, Madrid-Barcelona, CSIC, 1962, p. 102 [referència al comte de Barcelona]; J. SHATZMILLER, «Terminologie politique en hébreu médiéval», *Revue des Études Juives* (París), 142 (1983), p. 133-140 [p. 135].

32. Entre aquestes ciutats dels comtes a què alludeix Hasday Cresques, cal incloure Castelló d'Empúries, com es veu per una lletra del rei Joan al seu cosí, el comte d'Empúries, del 25 de setembre de 1391.

33. Hi ha una lletra del rei a l'infant Martí, duc de Montblanc, del 3 de setembre de 1391, que corrobora aquesta afirmació. El rei adverteix l'infant que quan passi per Terol per venir a veure'l que ningú dels qui l'acompanyaran gosi fer mal a l'aljama dels jueus de la dita ciutat «car no seria dampnatge tan solament de la dita aljama, mas encara, per ventura, ençeniment de foch de totes les altres de Aragó, les quals, migançant lo voler de Déu e les bones provisions que nós hi havem fetes, són stades quíties de tots avolots e concitacions de poble» (J. RIERA I SANS, «Los tumultos contra las juderías de la Corona de Aragón», p. 224). Però aquest detall, que apareix dins aquest fragment que considero interpolat, s'inspira probablement en el que diu Profiat Duran en l'obra gramatical, acabada l'any 1403, *Ma'ase 'Efod*, p. 14 (veg. E. FELIU, «Profiat Duran: Al tehí ka- avotekha», *Calls* (Tàrraga), 1 (1986), p. 56).

34. El text entre parèntesis angulars manca en l'obra *Šalšelet ha-qabbala*.

ben Abraham ben Hasday ben Jafudà Cresques, que escriu aquí a Saragossa, el dia 20 del mes de marheixvan de l'any 5152 [10-10-1391]>³⁵».

Textos llatins i catalans que contenen informació sobre els avalots de 1391

Barcelona

Deixant de banda, per moderna, la dramàtica i —cal dir-ho tot— pintoresca descripció que en féu Pau Piferrer en un parell d'articles de l'any 1841, reproduïts posteriorment en diverses publicacions de l'autor³⁶ i recopilats per Antoni de Bofarull l'any 1855,³⁷ hi ha nombroses obres dels segles XIV-XV que descriuen menudament i fidedignament el fet dels avalots de l'agost de 1391 a Barcelona. Heus-ne aquí algunes:

Manuscrit de El Escorial Z.j.4, de la primeria del segle XV, que conté els *Usatges y Constitucions de Catalunya*, i un calendari que, en els folis 8v-9r, reporta la següent informació sobre els avalots de l'agost de 1391:³⁸

«En l'any del Senyor de 1391, el cinquè dia d'aquell mes d'agost, en què s'esqueia la festa de Sant Domènec, entre l'hora de nona i de vespres, essent consellers Guillem de Vallseca,³⁹ doctor en lleis, Pere Sestrada, Guerau de Palou,⁴⁰

35. El text entre parèntesis angulars manca en l'obra *Šašelet ha-qabbala*.

36. Veg. les notes bibliogràfiques de Jaume Riera en: *Calls* (Tàrraga), 3 (1988-1989), p. 104-105.

37. Antoni de BOFARULL, *Guia-Cicerone de Barcelona*, Barcelona, 1855, p. 36-40.

38. Publicat en: Fidel FITA, «Estrago de las juderías catalanas en 1391. Relación contemporánea», *Boletín de la Real Academia de la Historia* (Madrid), 16 (1890), p. 432-445.

39. Guillem de Vallseca, que pertanyia a una família de ciutadans honrats de Barcelona, era conseller en cap en aquells moments. L'any 1412 fou compromissari a Casp. Veg. *Gran Enciclopèdia Catalana*, s. *Vallseca, Guillem de* (articlet signat per Maria Teresa Ferrer i Mallol).

40. Sobre Guerau de Palou, que l'any 1391 era conseller tercer, veg.: M.-T. FERRER I MALLOL, «Lluites de bàndols a Barcelona en temps del rei Martí l'Humà», en *Estudis d'Història Medieval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. 1, 1969, p. 75-94, on s'expliquen les seves batusses amb Galceran Marquet.

Francesc Terré i Arnau Deztorrent,⁴¹ havent-se escampat el rumor —tot i que no n’hi havia encara cap vera certificació— que l’aljama de jueus de la ciutat de Mallorca havia estat atacada i la major part dels seus membres morts, i mort també el cavall del governador, va ser expugnada l’aljama de jueus de la ciutat de Barcelona, iniciada i causada per gent de mar, entre la qual diversos castellans en nombre d’una cinquantena, que havien vingut en dues naus castellanques de la ciutat de València, en una de les quals vingué el noble Bernat de Cabrera.⁴² Aquell dia foren morts uns cent jueus; cent més, abandonant els béns, es refugiaren en el Castellnou de la dita ciutat. Van calar foc als portals de la dita aljama, i així mateix a diverses escrivanies que eren a la plaça de sant Jaume, prop del call. I van saquejar l’aljama tot aquell dia i la nit següent, amb menyspreu del temor de Déu i de la reprensió dels oficials del senyor rei i dels consellers i prohoms de la ciutat de Barcelona.

»L’endemà, diumenge, els oficials reials, els consellers i molts ciutadans honorats protegiren el dit castell, ensems amb el call, perquè no poguessin ser atacats per la gent menuda; i foren detinguts de quaranta a quaranta-cinc castellans amb molts de béns que havien estat saquejats. I foren ficats a la presó de la cort del veguer de Barcelona.

»Després, dilluns, que era el dia 7 del mes damunt dit, els consellers convocaren un consell en el lloc habitual, al qual comparegueren nobles, cavallers, homes de paratge, doctors, ciutadans honorats i mercaders, i diversos menestrals de la ciutat, tota una munió de gent. El consell resolgué, per unanimitat, que els castellans, especialment els deu que ja havien pres part en els atacs a les aljames de jueus de les ciutats de Sevilla i de València, fossin penjats en satisfacció de la justícia i de tota la cosa pública de la ciutat de Barcelona. Però quan Guillem de Santcliment,⁴³ veguer de Barcelona, demanà la deguda execució de la sentència del consell i féu que els dits castellans es confessessin, tot el poble, la major part amb ballestes i altres armes, estendards, etcètera, “cridant viva lo poble e lo rey”, arremeteren contra els oficials reials, sobretot contra el veguer i els consellers [i] els ciutadans honorats de la ciutat. En aquest conflicte morí, per un tret de ballesta, l’honorable Jaume Soler, ciutadà de Barcelona, home just, dreturer, te-

41. Tots cinc consellers apareixen, per aquest mateix ordre, en un document del 23 de novembre de 1391 publicat per BATLLE, *Crisis social*, p. 399.

42. Bernat de Cabrera, home de múltiples activitats guerreres i nombrosos conflictes amb nobles i reis, va ser almirall del regne de 1392 a 1400. Veg. *Gran Enciclopèdia Catalana*, s. *Cabrera, Bernat de* (article signat per Josep M. Pons i Guri).

43. Guillem de Santcliment, veguer de Barcelona l’any 1391, pertanyia a un important llinatge de ciutadans honorats i cavallers vinculats a Lleida i a Barcelona.

morós de Déu i bon cristià; molts d'altres resultaren ferits. També esbotzaren la porta de la presó de la dita cort, i tots els castellans i altres catalans malfactors foren alliberats d'aquella presó, contra la voluntat dels oficials reials, tret de Pere Vilardell, ciutadà de Barcelona, que no volgué eixir de la presó, si no era per l'autoritat del rei i dels seus oficials, a qui hom havia confiat els presos, per més que estigués acusat d'homicidi.

»Posteriorment alguns del poble menut de la dita ciutat trencaren a cops de destrall les portes dels portals de la muralla de la ciutat, fent “repicar les campanes” i so metent de “sagramental”, fent que aquest s'aplegués a la dita ciutat, tot vociferant “que los grossos” havien destruït “los manuts”. I així mateix la gent menuda volia atacar les cases dels ciutadans honrats, calant-hi foc, i ho haurien aconseguit si no hagués estat per la misericòrdia i la gràcia de Déu. En aquella mateixa hora de vespres de l'endemà fou atacat el dit Castellnou, malgrat la bandera reial que hi havia en senyal de protecció i salvaguarda, amb ballestes, pedres i altres armes. La lluita durà fins molt entrada la nit, quan la major part dels dits jueus, en la fosca de la nit, vers mitjanit, sortiren del castell i cercaren refugi en diverses cases de cristians. Aquella mateixa nit, pagesos “del sagramental” van forçar la porta de la cort del batlle de Barcelona, i van cremar les escriptures que hi havia.

»L'endemà, el veguer agafà i recuperà el castell i en féu sortir tots els jueus que hi restaven, constret per la fúria del poble i els pagesos; i els qui es refusaven a batejar-se eren morts per places i carrers, talment que aquell dia i l'endemà foren morts més de tres-cents jueus, havent estat espoliats i robats (i fins i tot alguns pagesos, a desgrat del veguer, van realitzar un “astorcoy”⁴⁴ de part dels capitans del sagramental), i així fins al dijous següent. La matança dels jueus durà sis dies, a mesura que els anaven descobrint.

»Pel que fa a l'expugnació de l'aljama de jueus de la ciutat de València, s'esdevingué el dia 9 de juliol, festa de Sant Cristòfol. Per això va ser edificada en aquella aljama una capella dedicada a sant Cristòfol.

»El dia 2 d'agost, com després va ser autènticament certificat, fou atacada l'aljama de jueus de la ciutat de Mallorca i gran nombre de jueus hi foren morts i robats; molts es feren cristians.

»El dia 13 del dit mes d'agost, foren atacats violentament els jueus de Lleida en el castell del senyor rei, i molts d'ells morts. Els oficials del rei i llurs cavalls foren ferits i apedregats, i hom va calar foc a les portes dels portals majors del dit castell, i també a l'interior, i el castellà d'aquest castell hi morí cremat.

»El dia 10 del dit mes, que era la festa de Sant Llorenç, fou atacada l'aljama de jueus de la ciutat de Girona, i gran nombre de jueus hi van ser morts i robats;

---

44. Ha de dir *ascorcoy*, 'escorcoll'.

molts d'ells es feren cristians; d'altres fugiren, i els qui eren trobats, eren matats.

»En la propera festa del sant,⁴⁵ també foren atacats els jueus de la vila de Perpinyà; molts foren fets cristians i molts es van recollir al castell del rei.

»Aquest perill es va esdevenir d'una manera general arreu dels regnes de Mallorca, València, i per tot Catalunya, contra els jueus».⁴⁶

45. És a dir, en la capvuitada (el 17 d'agost).

46. «Anno Domini M^o CCC^o LXXX° primo, quinta die hujus mensis agusti, in qua fuit festum sancti Dominici, inter horam none et horam vesperorum, existentibus consiliariis G^o de Vallesicha in legibus doctore, Petro Çastrada, Geraldo de Palaciolo, Francisco Terreni et Arnaldo Destorrent, falso rumore prolato, cum adhuc sertificacio certa non fuisset, quod aliama judeorum civitatis mayoricarum fuerat expugnata et maior pars ipsorum interfecta et equus gubernatoris interfectus, extitit expugnata alyama judeorum civitatis Barchinone; causam et principium dantes gentes marittime, inter quos fuerunt diversi castellani numero quinquaginta vel circa, qui venerant cum duabus navibus castellanis de civitate Valencie, in quarum una venerat nobilis Bernardus de Cabraria. Et illa die fuerunt interfecti centum judei vel circa; centum autem, dimissis bonis se receptorunt in castro novo dicte civitatis. Et fuit ignis in portalibus dicte aliame supositus, et eque in diversis scribaniis, que erant in platea sancti Jacobi subtu Callum. Et tota dicta aliama fuit depredada per totam illam diem et noctem sequentem, spreto Dei timore et correctione officialium domini Regis et consiliariorum ac proborum hominum civitatis Barchinone.

»Subsequenter, die dominica, fuit castrum predictum una cum Callo custoditum per officiales regios ac consiliarios et multos cives honorabilis ne valerent expugnari per gentem minutam, et fuerunt capti bene XL vel XLV castellani cum multis bonis depredatis; et fuerunt positi in carcere curie vicarii Barchinone.

»Postea vero die lune, que erat VII die[s] mensis predicti, consiliiarii convocarunt consilium in loco assueto, in quo fuerunt viri nobiles, milites, homines de paratico, doctores, cives honorati et mercatores et quamplures de officiis dicte civitatis in multitudine copiosa; quod consilium, nemine discrepante [censuit] quod castellani, presertim X.^m, qui primitus interfuerant in expugnacionibus aliamiarum judeorum civitatum Sibilie et Valencie, in satisfaccione justicie et totius rey publice civitatis Barchinone, laqueo suspenderentur. Et dum Guill[er]mus de Santo Clemente, vicarius Barchinone, dictum consilium exequucioni debite vellet demandare, faciendo dictos castellanos confiteri, universus populus pro mayori parte cum balistis et armis, vaxillis, et cetera, **crident viva lo poble e lo rey**, invaserunt dictos officiales regios, presertim dictum vicarium et consiliarios [et] cives honoratos dicte civitatis; in quo conflictu vir honorabilis, civis Barchinone, justus, rectus, timens Deum ac bonus christianus, Jacobus Solerii, fuit cum balista interfectus, et quamplurima vulnera secuta. Fuit etiam carcer dicte curie ruptus; et omnes castellani ac ceteri chatalani facinerosi a dicta captione liberati, invitis officialibus regiis, excepto Petro Vilardell, cive eiusdem civitatis, qui noluit a dicto carcere exire nisi manu regia vel eius officialium, in quo tota fides incarcerationum remansit, licet de omisidio fuisset denunciatus.

»Postea vero aliqui de populo minuto dicte civitatis cum securibus frengerunt portas portalium murorum dicte civitatis, faciendo **repicar les campanes** seu cimbalos, et mitendo

Pere Miquel CARBONELL (1434-1517), *Cròniques d'Espanya*. En: Pere Miquel CARBONELL. *Cròniques d'Espanya*. Barcelona: Barcino, 1997, vol. 2, p. 150-151.⁴⁷

«En temps de aquest rey don Joan se mogué en la ciutat de València avalot per lo poble menut contra los jueus, en tal manera que ells foren robats, presos e maltractats en aquesta forma: que ls era dit si s volien fer christians, e si fer-ho

---

sonum **sagramental**, faciendo dictum sacramentale congreguari adversus dictam civitatem et faciendo vociferari **que los grossos** destruerant **los manuts**. Necnon volebant gentes minute expugnare hospicia honoratorum civium, supponendo ea igni, nisi misericordia et gratia Dei supervenisset. Idemque hora vesperorum eiusdem [mensis] diei prox[ime] fuit expugnatum dictum castrum novum, vexillo regio in protectione et salve guardie in eo existente, cum balistis et lapidibus et ceteris armis; qui conflictus usque ad noctis tenebras duravit in tantum quod dicti judei pro majori parte in noctis tenebris circa mediam noctem a dicto castro exierunt, et colligendo se in diversis domibus christianorum. Et eadem nocte fuit vi per rusticos **del sagramentall** aperta curia baiuli Barchinone; et scripture, que ibi reperte existerunt, concremate.

»Die vero sequenti fuit dictum castrum captum et redditum vicario predicto; et ab eodem omnes judei, qui remanserant, vi et compulsu gentium et rusticorum expulsi, et illi qui renuebant bapuzari interficiebantur per vicos et plateas; ita quod illa die et sequenti fuerunt bene CCC.¹ judei et amplius interfecti, spoliati et depredati (necnon fuit receptum **astorcoy**, invito vicario, per rusticos aliquos ex parte capitaneorum sacramentalis), sicut quod usque ad diem jovis sequentem; et sic per VI dies duravit interfectio judeorum prout reperiebantur.

»Expugnatio vero alyame judeorum civitatis Valencie fuit facta IX die julii, in qua fuit festum santi Christoforis. Et fuit in eadem alyama edificata capella santi Christoforis.

»In secunda vero die augusti fuit, prout postea extitit habita certificacio vera, dicta alyama judeorum civitatis Mayoricarum expugnata et quamplures judeorum interfecti et depredati; et multi effecti christiani.

»Et in tercia decima die agusti predicti fuerunt judei in civitate Illerde fortiter in castro domini Regis expugnati, et multi eorum interfecti, et officialis regii et eorum equi vulnerati ac lapidati, et ignis fuit in januis portalis majoris dicti castri suppositus et inmissus, et castellanus eiusdem castri fuit in eodem concrematus.

»Et in X vi[delicet] die dicti mensis, in quo fuit festum sancti Laurencii, alyama judeorum civitatis Gerunde fuit expugnata, et quamplures judei mortui et depredati; et multi ex eis fuerunt efecti christiani, et alii fugierunt; et qui inveniebantur, interficiebantur.

»Et in eodem festo proximo fuit eciam insultus factus de dictis judeis in villa perpeniani; et multi fuerunt facti christiani, et multi in castro regis se recollixerunt.

»Et in istud peric[u]lum fuit per omnia regna Maioricarum, Valencie, et per totam Cataloniam contra dictos judeos universale».

47. Pere Miquel Carbonell començà les *Cròniques* l'any 1495 i les acabà el 1513. Foren publicades el 1547.

volien, salvaven-los; e si deyen no, aucien-los. E axí haver-los robats e maltracats, los malsfaytors se penediren de l'error per pahor de la senyoria, en tant que tots aquells qui pres ne havien restituïren les robaries per les esglésies parroquials de aquella ciutat. e los curats de aquelles esglésies restituïren-ho a aquell[s] conversos de qui les coses eren estades.

»E semblantment tal avalot fo en las ciutats de Barcelona e de Leyda, no en aquest temps mateix, mas en los dejusscrit. E no-res-menys se seguí avalot contra jueus en lo temps mateix en molts altres lochs de Catalunya. De aquest acte de avalot fon preservat Aragó per ço com aquest rey era en la ciutat de Çaragoça, e pus la ca[usa] no's comensà en la ciutat principal de aquell regne, per consegüent les altres universitats en tal acte no gosaren extendre les mans.

»Per la qual rahó lo dit rey vench en les dites ciutats de Barcelona e de Leyda, per ço com de l'acte no s'eren volguts penedir, e féu en aquestes dues ciutats càstichs e terribles execucions personals en diverses maneres. Y esguardada la manera que s'i tenia, engendrà's molt gran espantament en los coratges dels menuts pobles. E per ço quant aquells de València havien restituïda la robaria, no féu punicions personals, mas per via pecuniària ells mateixos universalment se condemnaren. En lo qual acte fo del propdit avalot en l'any ·MCCCLXXXI·».

•

«Crònica del Racional de la ciutat de Barcelona (1334-1417)». En: *Recull de documents i estudis*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1921, vol. 1, fascicle 2, p. 158-159.

[1391 agost 5. Aldarulls a Barcelona a causa de la destrucció del call dels jueus]

«Dissabte, dia 5 d'agost del dit any, havent dinat, fou destruït el call dels jueus de la ciutat de Barcelona; i el dilluns següent l'honorable veguer de Barcelona, per decret dels honorables consellers de la ciutat, es proposaren de penjar alguns individus que havien pres part en la dita destrucció, per la qual cosa hi hagué un gran tumult [o] avalot a la ciutat de Barcelona, que durà més de quatre dies. Cap cort ni cap oficial fou reconegut o respectat, ans mataren tots els jueus i totes les jueves que es refusaven a batejar-se immediatament. La cort del castell del veguer de Barcelona fou abatuda i tots els cristians que hi havia, alliberats».⁴⁸

48. «Die sabbati, post prandium, V^a die augusti, anni proxime dicti, fuit destructus Callus judeorum civitatis Barchinone; et die lune proxime sequenti, honorabilis vicarius

Fragments del *Manual de novells ardots, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, editat a cura de F. Schwartz i Luna i F. Carreras i Candi, Barcelona, 1892, vol. 1, p. 16-18:

[Juliol de 1391]

«Dissapte XXII — [...] Fo fet ajust de ciutadans honrats e de hòmens de mar qui tot lo dit die estigueren armats en la casa del concell de la ciutat per ço que si sentissen remor o avelot de poble contra los jueus depertissen e cessassen aquell per ço que mal no's posqués seguir contra los dits juheus segons que per rumor o avelot se era seguit en lo dit mes en la ciutat de València, hon havien morts gran nombre de juheus e robat tot lo Call juych de València.

»Dicmenge XXIII — Ajustaren-se en la casa de la ciutat diverses ciutadans honrats e manestrals qui tot lo dit die armats estigueren en la dita casa per la raó demunt en la pròpia jornada de dissapte contenguda e escrita.

»Dimarts XXV — Ffo la ffeſta de Sent Jacme e de Sent Cugat hon se ajustaren en la casa del concell de la ciutat diverses ciutadans honrats e manestrals qui tot lo dit die estigueren armats dins la dita casa per la raó demunt en la jornada de dissapte en XXII del dit mes contenguda e escrita.

[Agost de 1391]

»Dissapte V — Ffo la ffeſta de Sent Domingo confessor. Se moch avelot contra los juheus de Barchinona vers ora de despertada e fo tot lo Call robat e morts diverses juheus e d'altres fets christians.

»Dicmenge VI — Fo feta guayta de dies e de nits ab gents armades en lo dit Call per part de la ciutat.

»Dilluns VII — Ffo per part dels dits Concellers feta congregació e ajust de totes les L.^{nes} [= cinquantenes] e deenes de la ciutat qui ab lurs armes foren a la plaça de Sent Jacme e en la casa de la ciutat e haut concell determenaren que com als cuns castellans qui avien comogut lo avelot del Call fossen preses que d'aquells fos feta aquella justícia que mereixien e de present totes els dites

---

Barchinone, ex ordinatione honorabilium consiliariorum Barchinone, volebant suspendere aliquos qui in dicta destructione fuerant, ob quod fuit motus magnus avalot, in civitate Barchinone, quod duravit per quatuor dies et ultra; que curia nec officialis aliquis non cognoscebatur nec verebatur, immo coram omnibus interficiebantur judee et judei qui nolebant se ilico baptizare, et curia castri vicarii Barchinone fuit fracta et omnes christiani in eadem existentes fuerunt liberati».

L.^{nes} e deenes posaren-se ab lurs armes de la plaça del Blat al Castell nou e tro a Sent Michel e a Sent Just e quasi ora de mig jorn passada I ora comoch-se avalot de mariners e pescadors e altres⁴⁹ qui per lo carrer de la Mar vengueren ab armes e ballestes parades e foren en la plaça del Blat dient “Muyra tot hom e viva lo Rey”, entant que-s ensenyorien de la cort del veguer y aquella obriren en tragueren los dits castellans preses y tots los altres preses que no n-i romàs alcun e avalot fet vengueren al Castellnou, hon se eren recullits los juheus e aquell combateren matent foch a les portes e per terrats tirant-hi ab ballestes, e durà tro ora del seny e la dita ora vengueren pageses e sacramental de fora qui obriren la cort e scrivania del batle⁵⁰ e pengueren los libres que-y trobaren, los quals cremaren en lo foch en la plaça de Sent Jacme. E lo die de dimarts seguent tots los juheus qui eren en lo dit castell e la maior partida se faeren christians sinó forsa CCC, qui-n moriren. E per los dits pageses fo après fet fortívolment escorcoy del dit Castellnou.

[Desembre de 1391]

»Diyous XIII — Fforen sentenciats e penyats en la ciutat per raó del avalot e robament del Call, qui fo fet a V de agost prop passat, XI persones, de les quals foren penyades II a la porta de la cort del veguer, a la part de fora la carrera, e II en la plaça del Blat en unes forques e II a les forques del portxo prop lo Carbó e II a la porta del Call juich vers Sent Jacme e I a la plaça nova e I a la plaça de Sancta Anna e I al portal dels Orps.»

[...]

»Divendres XXII — Isqué lo Senyor Rey de la ciutat, anant-se'n dret camí vers Vilafranca de Penadès, hon era la Senyora Regina, muller sua. E lo dit die lo dit Senyor donà sentència a XII persones, de les quals n-i hac del avalot e robament del Call XI persones, e lo XIIe era janovès cossari e dels dits XI foren-ne IX penyats per lo coll, so és, II a la plaça del Blat e II a la claveguera del portxo e II a les forques del Carbó e II al pont d'en Campdera e I a la plaça nova e II scorterats, so és, la I a la porta del Call vers Sent Jacme e aquí foren posats lo cap ab lo quarter devant ab l'altre quarter devant, e los II quarters detràs a la scrivania d'en P. Rovira devant la cort del batle e l'altre fo scorterat a la plaça del Blat y foren-ne posats II quarters a la cort del Veguer e II quarters a les forques de la plaça del Blat.⁵¹ E lo dit cossari fo penyat a les forques de la mar, prop la dita clavaguera.»

49. Sobre el tipus de gent que integrava aquesta massa avalotada, veg. BATLLE, *Crisis social*, p. 109-111.

50. C. Batlle suposa que eren al Castellvell (*Crisis social*, p. 108, nota 11).

51. F. CARRERAS I CANDI, *Geografia General de Catalunya: La ciutat de Barcelona*,

[Gener de 1392]

«Divendres XXVI — Ffo dat juy de mort per lo Senyor Rey a VIII persones, de les quals a prechs de la Senyora Regina e d'alscuns nobles y cavallers foren restaurades V que no preseren mort. E los II dels III que preseren mort foren penyats I al portal de la Boqueria e l'altre a la plaçe nova. E lo treç, qui era appellat en Benviura y havia segons se deya comogut lo avalot contra los juheus de Mallorques, fo escapsat en la place del Portxo, lo cap del qual fo psat alt en una antena de I barcha del tràfch de Mallorques e lo cors romàs en la dita place. E lo dit die fo escobat [= assotat] I hom per la ciutat».

•

Fragment del cronicó del notari mallorquí Mateu Salzet, «*Rerum apud Maioricas gestarum ab anno 1372 ad 1408*», transcrit per Jaime Villanueva en el volum 21 del *Viage literario*, p. 224:

«El dissabte dia 5 del mes d'agost de l'any damunt dit [1391] fou destruït el call jueu de la ciutat de Barcelona, segons que es va fer públic a la ciutat de Mallorca. I els qui havien estat ficats a la presó, en foren excarcerats per força i per obra de diverses persones de la dita ciutat. Igualment en aquelles mateixes circumstàncies i per aquelles mateixes persones es va calar foc a les escrivanies de la cort de la batllia de la dita ciutat. A causa d'aquest foc foren cremats i destruïts diversos llibres i escriptures d'aquella cort».⁵²

•

Hi ha encara un altre cronicó, l'anomenat *Cronicó Barcinonense IV*, escrit per Guillem Mascaró, la segona part del qual conté diverses notícies de fets posteriors a 1385 (contemporanis de l'autor). En referir-se a l'any 1391 reporta

---

Barcelona, ca. 1916, p. 520, reproduïx una il·lustració en què es veuen d'una manera gràfica aquestes classes d'ajusticiament.

52. «Die sabbati quinta mensis augusti anno praedicto fuit destructus Callus Judaicus civitatis Barchinonensis; prout publice relatum fuit in civitate Maioricensis. Et illi qui intus carcerem detrusi erant, expulsi fuerunt per vim facto et opere diversarum personarum ipsius civitatis. Etiamque fuit in eodem contextu per illasmet personas missus et positus ignis in scribaniae curiae baiuliae dicti civitatis; ob quod diversi libri et scripturae ipsius curiae fuerunt combusti et destructae».

l'assalt del call de Barcelona, coincidint pràcticament en tots els detalls amb les notícies que ens han pervingut de les altres fonts. Villanueva en resumí un fragment en el seu *Viage*.⁵³ Joan F. Cabestany descrigué exhaustivament aquest manuscrit (el núm. 485 de la Biblioteca de Catalunya) en els *Estudis Universitaris Catalans*.⁵⁴

El 26 de juliol de 1391, de Saragossa estant, el rei Joan respongué a una lletra rebuda dels consellers i prohoms de la ciutat de Barcelona, a propòsit de les mesures que calia prendre per a defensar el call de Barcelona, dient-los el que segueix: «Prohòmens. Huy havem reebuda una letra vostra, continent les bones e comendables provisions que per honor nostra e per vostra innada fealtat e naturalesa havets fetes en aquexa ciutat per resistir a alscunes malvades persones volents esvahir e avolotar la nostra juheria de la dita ciutat, la qual vista per nós personalment ab gran plaser e après publicada aquella en nostre solempne consell, vos responem que jatsia dins nostre cor hajam haüt gran delit com per vostra bona indústria la dita aljama és estada preservada de la concitació e inich propòsit de les dites malvades persones, emperò molt maior lo havem, com per experiència conexem, que continuament crex la radicada fe, cordial afecció, sencera naturalza, diligent obediensa, vera e indissoluble amor que havets a nós e a nostres afers [...]. A açò que'ns fets saber, que havets mester nostra ajuda, la qual pus de nostra presència no la podets haver, serà la mellor que us porfem dar a present que fesses rigorosa execució contra aquells qui en la ciutat de València han esvahida la nostra juheria de la dita ciutat, per ço que altres ne prenguessen eximpli, vos responem, que us graym molt e havem gran plaser del bo e savi consell que'ns havets dat [...]. E per ço que mills siats certs de nostra deliberació, la qual no volem a vosaltres ésser incerta, notificam-vos que nós havem acordat de anar personalment a la dita ciutat de València per la forma deiús escrita en continent passada la festa de Santa Maria d'agost per fer rigorosa exe-

53. Veg. volum XVIII, p. 20-22, on diu que l'avalot començà el dissabte 4 d'agost, (interpretant malament el que diu Mascaró: «Anno Domini M.CCC.nonagessimo primo que fuit dies sabbati et festum sanctu Dominici mensis augusti»). Aquell dissabte era, en realitat, el dia 5 d'agost, com remarca Fita en «Estrago», p. 440, nota 3.

54. Joan F. CABESTANY, «El Cronico de Guillem Mascaró: L'autor i l'obra», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), 24 (180), p. 115-122. Mascaró va néixer abans de 1360 i morí vers 1405. No sembla, doncs, que es pugui justificar l'afirmació de Carme Batlle (*Crisis social*, p. 106) dient que va viure fins al 1452, ni tampoc que fos d'origen convers.

cució e fervent severitat de justícia contra tots aquells que trobame ésser colposables en la detestable concitació, impiadosa e inhumana irrució contra la dita juheria en gran menyspreu de nostra correcció perpetrades. E ja de fet fórem partits, sinó per dues raons: La primera per la gran calor que fa en esta terra, e per lo temps, qui és fort impertinent a caminar. La segona per ço com volem ésser certs si nostre car frare lo duch haurà proceyt, axí com justícia requer, contra los colposables [...]. E si alsunes provisions haurets necessàries per los dits afers o per altres que sien profitoses a la cosa pública d'aquexa ciutat, la qual per sos commendables mèrits havem en singular extimació, escrivit-nos-en».⁵⁵

Lletra del rei Joan tramesa al batlle de Barcelona el 22 de setembre de 1391 inquirint els béns i les rendes de l'aljama destruïda: «Sapiats que nós volem haver clara informació quins béns, drets e rendes havia en comú o en general l'aljama de la juheria d'aquexa ciutat abans de la destrucció qui indogudament e contra nostre voler és stada feta d'aquella, axí com eren censes, almoynes, sinagogues, thores d'argent, draps d'or e de seda o joyes semblants, carniceries, pescateries, molins, forns, cases e altres béns e coses comunes que la dita aljama havia. Axí mateix volem haver informació de tots los béns dels juheus morts, axí seents com movents, en special d'aquells qui són romases sens hereters o ells mateix se mataren perquè no fossen forçats de ésser cristians. De la qual informació farets procés ab vostre jutge e scrivà, prenants aquells a vostres mans ab inventari públichs, los quals tenits de manifest per conservació nostra e d'aquells qui dret algun en los dits béns han o entenen haver. Lo qual procés, com acabat sia, trametets als feels nostres N'Arnau Porta de nostra tresoreria e a n Francesch Morató de la tresoreria de nostra cara companyona la reyna».⁵⁶

Per un document del 10 de setembre de 1392, el rei Joan, considerant la destrucció que havia patit l'aljama de Barcelona l'agost de 1391, n'aboleix per una formalitat legal tots els privilegis: «Per tenor de les presents, volent i consentent la dita reina, amb madur i digest consell dissolem i suprimim l'aljama, abolint-ne totalment el nom d'aljama, i la privem de tots els privilegis de què gaudia o podia o devia gaudir per la nostra reial i plena potestat, prohibint i in-

55. BAER, *Die Juden*, I, doc. 414 [= ACA, reg. 1961, fol. 50v-51v].

56. BAER, *Die Juden*, I, doc. 434 [= ACA, reg. 1949, fol. 16v]. Baer assenyala que aquesta mateixa lletra fou expedida el mateix dia als batlles de Tortosa, Figueres, Manresa, Lleida, Cervera, Corlliure, Berga, Besalú, Vilafanca del Penedès, Vic, Puigcerdà, Perpinyà, València, Xàtiva, Vila-real, Morella, Castelló, Borriana, Alzira; als veguers de Cerdanya i de la ciutat de Tarragona, i al governador i al batlle general del regne de València, la qual cosa demostra fins a quin punt esdevingueren generals els atacs als calls jueus.

terdint a tots i a cadascun dels jueus que havien estat singulars de la dita aljama que d'ara endavant hi compareguin individualment per raó de l'aljama o que hi exerxeixin cap activitat col·lectiva, o encara que de cap manera s'ocupin d'ara endavant d'activitats o d'afers comuns de la dita aljama car és considerada dissolta i reduïda a no res». ⁵⁷ Tanmateix el dia 2 d'octubre autoritza la creació d'una nova aljama: «Per tenor de les presents cartes i privilegis, durables per tots temps, de nostra certa ciència fem i creem una nova aljama de jueus en la dita ciutat de Barcelona, immune, lliure i exempta de tots i cadascun dels deutes i les càrregues a què la dita aljama estava sotmesa en altre temps, abans de la seva dissolució, de qualsevol manera que fos, i li atorguem que tingui el nom d'aljama i que es constitueixi en comunitat i sinagoga; tot volent i disposant i alhora ordenant que tots i cadascun dels jueus, tant singulars de la dita aljama recentment dissolta, com ha estat dit, com qualssevol altres d'onsevulla que siguin que volguessin venir a la dita ciutat de Barcelona i residir-hi i habitar-hi, es constitueixin en aljama i comunitat, no subjecta a cap altra aljama o comunitat de jueus, i que gaudeixin i frueixin, i tinguin el dret de gaudir i de fruir, tant col·lectivament com particularment, de tots i cadascun dels beneficis, dels privilegis, les llibertats i les immunitats, de les cerimònies i els ritus, de les concessions, les provisions i els usos i costums, als quals la dita aljama, abans de la seva dissolució i abolicció, i alguns singulars d'ella, gaudien i podien o solien fruir de la manera que fos. I per tal que els jueus singulars de la dita nova aljama tinguin un lloc determinat per habitar i tinguin totes les altres coses necessàries per a les activitats públiques, assignem a la nova aljama i als seus singulars, perquè hi habitin, tot el call anomenat de Sanahuja, part davall i molt a prop del Castellnou de la dita ciutat de Barcelona [...]. I també assignem a la nova aljama tot el fossar jueu situat en el Montjuïc de Barcelona a fi que hi enterrin els morts». ⁵⁸

---

57. «Tenore presentis volente et consenciente dicta regina maturo et digesto prehabito consilio aljamam ipsam dissolvimus et destituimus ac totaliter abolemus eamque nomine aljame ac omnibus privilegiis quibus utebatur seu uti poterat aut debebat privamus de nostre regie plenitudine potestatis inhibentes et interdicentes omnibus et singulis judeis olim singularibus predictae aljame ne de cetero nomine ipsius aljame in unum conveniant nec collegialiter aliquos actus exercent nec etiam de aliquibus actibus seu negociis communibus ejusdem aljame tanquam dissolute et deducte ad nichilum se ulla tenus de cetero intromittant» (M. KAYSERLING, «Zur Geschichte der Juden in Barcelona», *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* (Berlín), 15 (1866), p. 91-92; document reproduït de *Documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, VI, p. 436).

58. «Tenore presentis carte nostre seu privilegii cunctis temporibus duraturi de certa sciencia nostra novam judeorum aljamam in dicta civitate Barchinone immunem liberam

•

La notícia sobre la mort del fill de Hasday Cresques a Barcelona

Hi ha diversos documents de data posterior a l'assalt del call que semblen contradir la informació sobre la mort del fill de Hasday Cresques reportada en el text publicat per Carmoly l'any 1855. L'un, de la reina, datat el 12 d'agost de 1391, adreçat al bisbe de Barcelona (Ramon d'Escales), al prior del monestir dels frares dels sacs i al paborde de la seu (Jaume Devesa), fa així: «Com nós hajam entès novellament que en vostre palau se són receptats alsquns jueus de Barchinona, parents de N'Azday Cresques, servidor e familiar nostre, e altres, de què havem fort gran plaser, pregam-vos affectuosament que aquells tengats secretament sots vostra guarda e protecció e no soffirats que sien forçats de pendre babtisme, si donchs de llur voler propri no'l volien rebre, certificants vos, que ns en farets assenyalat servey, lo qual vos grahirem».⁵⁹

Un document del rei, datat a Saragossa, el 16 d'agost, i adreçat a Jaume Devesa, diu: «No poch indignats dels grans avolots e concitacions... contra l'aljama dels juheus d'aquexa ciutat fets e seguits, havem entès, que'l fill e nebots de maestre Atzay Cresques e altres juheus de la dita aljama se són restaurats en casa vostra, per què us pregam affectuosament e a vós deym e manam, axí com de vós fermament confiam, que los dits juheus, los quals a vós specialment recomanam, guardets e defenats ab sobirana cura e diligència, fins que nós siam

---

et exemptam ab omnibus et singulis debitis et oneribus quibus dicta olim aljama ante suam dissolutionem tenebatur modo quolibet facimus et creamus eamque nomen aljame habere ac universitatem et collegium per se facere providemus: volentes ac disponentes ac etiam ordinantes quod omnes et singuli judei tam singulares dicte aljame noviter ut predicatur dissolute quam quivis alii qui undecumque ad dictam civitatem Barchinone venire et in ea morari seu habitare voluerint faciant per se aljamam et universitatem nulli alii aljame aut universitati judeorum subjectam quodque gaudeant et utantur ac gaudere et uti possint tam universaliter quam particulariter omnibus et singulis honoribus privilegiis libertatibus et immunitatibus ceremoniis et ritibus concessionibus provissionibus ac usibus et consuetudinibus quibus dicta olim aljama ante dissolutionem et abolicionem ac ejus aliqui singulares gaudere et uti poterant et consueverant qualitercum que. Et ut singulares Judei dicti nove aljame certum locum pro habitatione et alia eorum usui publico necessaria habeant assignamus eidem nove aljame et ejus singularibus pro habitatione totium Callum vocatum d. Sanahuja subtus et satis prope castrum novum dicte civitatis Barchinone [...]. Assignamus etiam nove aljame totum fossarium judaicum situm in Montejudaicu Barchinone pro sepeliendo mortuos» (ibíd., p. 92-93).

59. BAER, *Die Juden*, I, doc. 418 [= ACA, reg. 2039, fol. 89v].

aquí, on Déus volen[t], entenem ésser, per tal manera, que aquells no sien forçats ne costrets de bateiar se, si donchs lur propri voler no era, ans sien preservats e guardats de totes injúries, damnatges e violències...».⁶⁰

El 18 d'agost, també des de Saragossa, la reina escriu a P. de Queralt i li diu: «Per molts e agradables serveys a nós fets per n'Azday Cresques, juheu de casa nostra, nos tenim per tenguda a procurar-li gràcies e favors, e especial ara com li és sobiranament necessari. Com, donchs, lo dit n'Azday Cresques vos scriua per sa letra sobre la restauració de son fill e de sa companya, los quals són romases en Barchinona, segons que en la sua letra veurets largament contenir, pregam-vos axí affectuosament com podem, que'ls dits fill seu e altra companya vullats haver per recomanats, e emparant-los per honor nostra vullats aquells e lurs béns de tot vostre poder preservar de perills e escàndols, certificant-vos que d'açò farets a nós assenyalat servey, lo qual molt vos grahirem».⁶¹ Fa de mal creure que amb tants i tan assenyalats valedors, i havent-se refugiat en les cases dels eclesiàstics, el fill de Hasday Cresques fos mort al castell, enmig del comú dels jueus.

Hi ha, tanmateix, un altre enigmàtic document que cal tenir en compte a l'hora d'intentar determinar la situació familiar de Hasday Cresques en aquells temps. Es tracta del permís, datat a València el 18 de maig de 1393, que el rei Joan li donà perquè contragués legalment matrimoni tot mantenint la seva anterior muller: «Com sia cosa que per la llei hebraica no solament és permès ans també obligatori que qualsevol jueu que no tingui descendència de la seva muller n'esposi una altra, o diverses altres, de la qual, o de les quals, pugui arribar a tenir descendència; i per tal com vós, mestre Azday Cresques, jueu, rabí de l'aljama de jueus de la ciutat de Saragossa, no teniu descendència de la damunt dita muller, sou tingut, com ja ha estat dit, i obligat, per la dita llei hebraica, d'esposar-ne una altra, o diverses altres, de la qual, o de les quals, pugueu tenir descendència, per tenor de les presents us concedim que sense incórrer en cap pena ni infringir cap llei [...] pugueu i us sigui llegut d'esposar una altra muller, o diverses altres mullers, onsevulla que sigui [...] tal com us és permès per la llei hebraica, com ja ha estat dit, sota condició que proveïu ambdues d'aliment, beguda, vestit i calçat, i altres coses necessàries segons el que és costum de fer en el ritu i la consuetud dels jueus[...]».⁶² Llevat que alguna informació procedent de

60. BAER, *Die Juden*, I, doc. 422 [= ACA, reg. 1961, fol. 77v].

61. BAER, *Die Juden*, I, doc. 423 [= ACA, reg. 2054, fol. 102v].

62. BAER, *Die Juden*, I, doc. 452 [= ACA, reg. 1906, fol. 125: «Quia per legem ebraycam nedum permissum sed obligatorium est judeum quemvis ab eius uxore prolem non habentem aliam seu alias uxorem vel uxores ducere, a qua vel quibus prolem possit consequi et

fonts inèdites doni un dia clarícia a aquest document, de moment no sé destriar l'abast que pot tenir.

Nogensmenys, em permeto d'assenyalar que la intervenció d'Elyakim Carmoly (1802-1875) en l'edició de la lletra de Cresques que aparegué al capdavall del *Ševet Yehuda* de Salomó ben Verga que M. Wiener publicà l'any 1855, és de molt mal averany pel que fa a l'autenticitat del text, sobretot de les variants respecte del que edità Gedalyahu ibn Yahya. Tothom convé a dir que Carmoly enriqué —diuen amb ironia alguns autors— la bibliografia hebrea amb tot de llibres inexistents i savis desconeguts, alguns suposadament de la seva pròpia família.⁶³ Alexander Marx diu que «el fraudolós Carmoly va escriure la història de la família Yahya, aprofitant sobretot unes notes de Gedalyahu [el primer que edità la lletra de Hasday Cresques], però afegint-hi molta confusió», i li retreu els canvis arbitraris i les addicions que introduí en els textos antics que edità.⁶⁴ Fenton ha explicat amb tota mena de detalls com descobrí una falsificació de Carmoly en temps ben recents, la qual l'emmena a blasmar-lo severament:

---

habere, et vos, magister Azday Cresques, judeus, rav aljame judeorum civitatis Cesarauguste, a dicta uxore prolem non habeatis teneaminiqui, ut predicatur, et astringamini per predictam legem ebraycam aliam seu alias uxorem vel uxores ducere, a qua vel quibus prolem habere valeatis, vobis tenore presentis concedimus, quod absque alicuius pene seu legis incurso... possitis et vobis liceat aliam vel alias uxorem vel uxores ducere ubicumque..., prout per legem ebraycam vobis, ut premititur, est permissum, tali conditione adjecta, quod utramque provide habeatis in earum cibo, potu, vestitu et calciatu ac aliis eisdem necessariis, prout de ritu ac more judeorum est fieri assuetum...». La vídua —o una de les vídues— de Hasday Cresques es deia Jamila segons un document de 1415 (veg. A. BLASCO MARTÍNEZ, *La judería de Zaragoza en el siglo XIV*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1988, p. 94). Amb relació a aquest document, cal tenir en compte que si Hasday Cresques havia nascut pels volts de 1340, com suposa algun erudit (veg., per exemple, Z. Zeev HARVEY, «L'ànima: Un tema comú a rabí Hasday Cresques i Bernat Metge», *Calls* (Tàrrrega), 4 (1990), p. 53), en 1393 devia ranejar els 53 anys, un bon grapat d'anys per a tenir fills en aquells temps...

63. Veg. Alexander MARX, *Studies in Jewish History and Booklore*, Nova York, The Jewish Theological Seminary of America, 1944, p. 225: «[Carmoly] forjà no solament una quimèrica història de la seva pròpia família, semblant-la d'erudits eminents, sinó que enriqué la literatura hebrea amb un reguitzell d'obres historiogràfiques totalment falses...». Veg. també M. CATANE, «Ha-rav Aharon Worms we-talmido 'Elyakim Carmoly», [«Rabí Aharon Worms i el seu deixeble Elyakim Carmoly»], *Arešet* (Jerusalem), 2 (1960), p. 190-198, que remarca el poc escrúpol que Carmoly tenia a interpolar les seves pròpies frases en els textos que transcrivia.

64. Alexander MARX, *Studies in Jewish History and Booklore*, Nova York, The Jewish Theological Seminary of America, 1944, p. 156 i 224-227.

«Son manque d'honnêteté intellectuelle et de rigueur scientifique fait qu'aucune de ses assertions ne peut être prise à la lettre sans être soumise à une investigation scrupuleuse». ⁶⁵ Prawer, parlant d'itineraris a Terra Santa, alludeix a la famosa falsificació de l'itinerari d'un tal Isaac Chelo, que Carmoly va forjar íntegrament a mitjan segle XIX. ⁶⁶ Però un dels primers investigadors que s'adonà ja de bona hora de la barroeria de Carmoly fou el savi i conscienciós Steinschneider, que afirmà que l'obra d'aquest autor era «una font riquíssima de plagis, guarniments, invents i falsificacions...». ⁶⁷ L'avversió que Steinschneider sentia per l'obra mal feta de Carmoly, l'expressà cruament fins en redactar la insòlita nota necrològica de la seva mort: «El dia 15 de febrer [de 1875], a Frankfurt del Main, Elijahim Carmoly (originàriament Getsch Sulz de Colmar), rabí que fou de Brussehles, retornà a "la veritat", després d'haver-la negada i maltractada amb falsificacions de tota mena i plagis descarats en múltiples obres i articles. Tot i que la seva ultratjant activitat, basada en simples coneixements literaris i agosarament, contra tota crítica històrica ja havia provocat fa mitja generació que algunes veus (Zunz, Geiger i d'altres) donessin l'alerta, no mancaren homes (Jost, Fürst, Löw i d'altres) que van ajudar a divulgar els seus articles francesos i hebreus mitjançant traduccions alemanyes, no sense alguns còmics malentesos [...]. En els escrits de Carmoly, l'esperit, la intel·ligència i el sentit de la història són substituïts per frases trivials i afirmacions sense fonament. Quan va perdre terreny a Alemanya, es traslladà amb els seus parcialment antics materials a Hongria, Polònia i Rússia per continuar a fer-hi xivarri. Quan exhalà l'esperit, aquest ja feia temps que l'havia deixat. Si la tasca de la crítica històrica és d'honorar la veritat, en el record de Carmoly no hi ha res que sigui una benedicció per als qui obren amb dretura». ⁶⁸

65. Paul B. FENTON, «Carmoly et le dernier des Maïmonides», *Revue des Études Juives* (París), 148 (1989), p. 367-375.

66. J. PRAWER, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Oxford, Clarendon Press, 1988, p. 227, nota 85.

67. *Zeitschrift für hebräische Bibliographie* (Frankfurt del Main), 8 (1904), p. 156, referint-se a l'*Histoire des médecins Juifs* que Carmoly havia publicat l'any 1844.

68. *Hebräische Bibliographie*, 15 (1875), p. 134: «15. Februar [1875] kehrte auch zu Frankfurt a. Main in 'die Wahrheit' ein der ehemalige Rabbiner in Brüssel, Elijahim Carmoly (ursprünglich Getsch Sulz aus Colmar), nachdem er dieselbe durch Fälschungen aller Art und freche Plagiate in zahlreichen Schriften und Artikeln verläugnet und misshandelt hatte. Obwohl seine, durch Belesenheit und Dreistigkeit unterstützte, alle Kritik verhöhnende Thätigkeit schon vor einem halben Menschenalter warnende Stimmen (Zunz, Geiger u. A.) wach gerufen, fehlte es doch nicht an Männern (Jost, Fürst, Löw und Andere), welche seinen hebräischen und französischen Artikeln Verbreitung verschafften durch

Com a conseqüència d'aquestes circumstàncies, sóc del parer que cal considerar injustificat, és a dir, sense fonament en la documentació antiga, l'esment de la mort del fill de Hasday Cresques que Carmoly introduí probablement en el text de Gedalyahu ibn Yahya, ensems amb altres modificacions menors. És ben probable que Carmoly volgués, com sempre li abellia de fer, augmentar el dramatisme de la lletra. El text de Yahya (tot i haver estat escrit gairebé dos segles després dels fets) coincideix força bé amb les dades que tenim d'altres fonts. No és versemblant que en copiar la lletra Yahya se saltés justament, per defugir-ne la llargària, el cas de la mort tràgica del fill d'un personatge tan eminent com Hasday Cresques. Tanmateix caldria examinar directament el manuscrit Parma 2420 (=De Rossi 1409), algunes antigues descripcions del qual no sembla pas que esmentin la lletra de Hasday Cresques, bé que després hi aparegué.⁶⁹

Girona

Per a saber què va passar a Girona, cal veure abans de tota altra cosa l'article documentadíssim de J. RIERA I SANS, «Els avalots del 1391 a Girona», en: *Jornades d'Història dels Jueus a Catalunya. Actes: Girona, abril 1987*, Girona, Ajuntament de Girona, sd [1990], p. 95-159. Després, hom pot donar un cop d'ull a alguns altres treballs, com ara: E.-C. GIRBAL, *Los judíos en Gerona*, Girona, 1870, p. 23 [reedició facsímil en: D. ROMANO (ed.), *Per a una història de la Girona jueva*, Girona, Ajuntament de Girona, 1988, vol. 1, p. 47]; Julián de CHIA, *Bandos y bandoleros en Gerona*, Girona, 1888, vol. 1, p. 170-204 i 214-218.

L'assalt va tenir lloc el dia 10 d'agost de 1391, com diu un cronicó transcrit per Jaume Villanueva: «Anno M.CCC.XCI et X die Augusti qua erat festum Sanc-

---

deutsche Uebersetzungen, nicht ohne possierliche Missverständnisse [...]. In Carmoly's Schriften wird Geist, Idee und historische Auffassung ersetzt durch triviale Phrase und bodenlose Behauptung. Als er in Deutschland den Boden verlor, wandte er sich mit zum Theil altem Material nach Ungarn, Polen und Russland, um dort seinen Spuk zu treiben. Als er den Geist aufgab, hatte letzterer ihn selbst längst aufgegeben. Wenn es aber die Aufgabe der Kritik ist, 'der Wahrheit die Ehre zu geben', so bleibt dem Andenken Carmoly's kein Segen der Gerechten übrig».

69. Caldria sotmetre a un examen paleogràfic acurat el manuscrit Parma 2420 (= De Rossi 1409), que pot reservar més d'una sorpresa. Jo no he tingut avinentesa de fer-ho; d'aquí la prevenció amb què dic el que dic. Veg. la descripció que hom en fa a *Hebräische Bibliographie*, 10 (1870), p. 96-104; 12 (1872), p. 31-37, 53-57 i 104-120. També seria bo d'esbrinar l'origen del text publicat per Ibn Yahya.

ti Laurentii fuit facta persecutio Judeorum in civitate Gerundae». ⁷⁰ El 23 d'agost de 1391, el rei Joan, de Saragossa estant, escriu als oficials i als jurats de Girona anunciant-los que hi anirà prestament a castigar els culpables dels avalots contra els jueus, els quals es troben encara en aquells moments a la torre Giro-nella: «Vostra letra havem reebuda, per la qual nos notificats com als alguns en gran nombre encara manacen als juheus qui romasos són e a lurs béns, hoc encara a vosaltres, no contents de ço que han fet, a la qual vos responem que nós havem deliberat partir prestament d'aquesta ciutat e anar en Cathalunya per fer tal castich de aquests fets, axí iniquament fets, que als delinqüents serà pena e correcció e als altres eximpli. E axí manam-vos que ab los jurats d'aquexa ciutat de Gerona ensemps façats totes aquelles bones provisions e ordinacions que fer puxats, axí en deffensió dels dits juheus, maiorment com haiam entès per alguns après recepció de vostres lettres, que'ls havets mesos en la torra de Geronella, en la qual a present poden estar segurs, com en guardar aquexaciutat e vosaltres mateixos, tro nós hi siam o hi haiam proveït en altra manera. Emperò, fets que'ls dits juheus haien recapte de tot ço que hauran necessari a lur provisió ab lurs diners [...]». ⁷¹

Lleida

El 9 d'agost de 1391, el rei mana al lloctinent del governador de Catalunya, juntament amb els paers i prohoms de Lleida, que faci totes les provisions que calguin per a defensar els jueus dels atacs del poble arran de les notícies que hi han arribat sobre el que havia passat a Mallorca i Barcelona: «Mossèn G[uillem de Rajadell]. Vostra letra havem reebuda sobre la divulgació que'ls correus qui passen aquèn han feta d'açò qui s'és seguit contra los juheus de Mallorcha e de Barchinona ara novellament, e com per aquesta raó lo poble d'aquexa ciutat de Leyda s'és tornat se moure, a la qual vos responem e a vós deym e manam que ensemps ab los paers e prohoms d'aquexa ciutat façats totes aquelles bones provisions que fer puxats per tuïció e deffensió e restauració de aquexa aljama, vetlant-hi ab sobirana diligència, tro nós siam aquí, on havem deliberat de anar de present per la dita raó». I als paers els diu: «Prohòmens. Vostra letra havem reebuda, per la qual nos certificats lo comoviment del poble de aquexa ciutat, qui s'és somogut per raó dels ardits [= les notícies] qui ara novellament són venguts dels juheus de Mallorcgha e de Barchinona, supplicant-nos que, com

70. J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 12, p. 285.

71. BAER, *Die Juden*, I, doc. 428 [= ACA, reg. 1691, fol. 81r-v].

usaltres no us tingats per bastants a la comoció del dit poble, plagués a nós anar aquí personalment o trametre-y alguna persona rigorosa per tuició de la dita aljama e esquivament de la dita comoció. A la qual vos responem que nós havem deliberat partir d'ací e en breu e anar aquí, per posar en estament degut les coses dessús dites. Per què us pregam e manam que, entretant, tro nós siam aquí, ensemps ab mossèn Guillem de Rajadell, lochtinent dde governador de Catalunya, qui aquí és, ab sobirana diligència entenats en tuició e deffensió dels dits juheus, faents-hi totes aquelles bones provisions que a vosaltres parega ne sien necessàries, amprants dels millors hòmens de la ciutat e en gran nombre, per ésser ab vosaltres ensemps en la dita tuició e guarda. Quant és a açò que'ns fets saber per la dita letra, que us és estat mogut per alguns reliuioses de induir-los dins lo Call que's convertissen, vos responem que no volem que's faça, ans ho vedats en totes maneres, car si no's volien convertir, seria la error pijor que la primera. A açò que'ns fets a saber, si plauria a nós que'ls dits juheus se recullissen en lo nostre castell, vos responem que, si vosaltres conextes ésser profitós als dits juheus e ésser major tuició lur, que's complexca per obra tro nós personalment hi siam. Car lavors nós los posarem en tal estament que seran preservats de tot perill». ⁷² El 14 d'agost, el rei tramet una lletra a Lleida, adreçada al lloctinent del governador de Catalunya, en la qual es refereix als jueus que es troben refugiats al castell i procura refrenar les ànsies missioneres dels paers de la ciutat: «Mossèn Guillem. Jatsia los pahers de la ciutat de Leyda, axí per lettres com per creença a nós de part lur per micer Bng. Colom explicada nos haien instantment suplicat que nós permetessem e donassem loch que alguns religiosos entrassen en lo nostre castell d'aquexa ciutat, on los juheus estan, per induhir-los a tornar a la fe cathòlica, e a nós plagués, ab que ells hi haguessen cor, emperò havem dubtat e dubtam, que si no's fa secretament, que no fos més damnatge que profit lur. Per què havem deliberat que vós, ensemps ab los dits pahers, secretament, sens alguna divulgació e ab sacrament elegiscats dos religiosos honests e de bona vida, los quals de nits e hora captada façats entrar en lo dit castell per fer-los la inducció dessus dita e que axí matex de nits los ne traguats. E si oïda relació d'ells los dits juheus voluntàriament se volen fer cristians, a nós plaurà que's faça. E si no, guardats-los e fets-los guardar e deffendre tro que nós hi siam [...]». ⁷³

•

72. BAER, *Die Juden*, I, doc. 417 [= ACA, reg. 1961, fol. 62r-v].

73. BAER, *Die Juden*, I, doc. 420 [= ACA, reg. 1961, fol. 73v.74r].

Malgrat el manament del rei, el castell fou assaltat i molts jueus foren morts, com es veu per la notícia que reporta el *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*.⁷⁴

Octubre 1391

«Dilluns VIII — Se tench concell de C. jurats en lo qual foren elets missatgers per anar al Senyor Rey, qui era partit de Saragoçe per venir vers Cathaluña, los honrats en R. Savall, Misser Berenguer Vives, en Romeu des Feu, argenter, en... Armengol, coleteller, per supplicar al dit Senyor que com la dita ciutat ho los habitants en aquella haguessen hoit dir que'l dit Senyor se'n venia vers la ciutat de Leyda per fer justícia d'aquells qui per avalot havien comès contra ell crim matant e rompent lo castell, hon havia divwerses juheus recollits de la dita ciutat, que fos sa mercè que contra o en fer la execució d'aquells qui mal hi matien se hagués misericordiosament no guardant lurs errades o defalliments».

•

Una altra notícia, extreta per Jaume Villanueva d'un manuscrit de mitjan segle XIV de l'arxiu de la ciutat de Lleida, tot indicant, tanmateix, que la lletra d'aquesta nota és del segle XV i que sembla haver-ne retocat una d'anterior (*Viage literario*, vol. 16, p. 247):

«A XIII del mes d'agost, any M.CCC. noranta hu, fonch fet en la ciutat de Leyda lo insult [= assalt] dels juheus; e foren morts LXXVIII juheus, e mesos tots en una biga⁷⁵ al Pla dels Tramenós. Tots los altres juheus se bategaren, e feren sglesia de la sinagoga, y meteren-li nom Sancta Maria del Miracle; en la qual los conversos tenen vuy lo sementir».

Mallorca

Fragment del cronicó del notari mallorquí Mateu Salzet:

«El divendres 2 d'agost de l'any del Senyor de 1391, a la segona hora del dia, de matí, fou comunicat a l'honorable senyor Francesc... cavaller del governador de Mallorques, que diversa gent forana havien vingut o feien camí... amb la intenció d'assaltar i destruir el call jueu de Mallorca i els jueus que l'habitaven; per

74. *Manual de novells ardots, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, editat a cura de F. Schwartz i Luna i F. Carreras i Candi, Barcelona, 1892, vol. 1, p. 20- 21.

75. Potser cal entendre *ciga*, 'sitja'.

tal causa, el senyor governador, amb un gran nombre de ciutadans, tant a cavall com a peu, sortí a llur encontre i els digué que se'n tornessin als llocs on habitaven; llavors els forans feriren tantost el cavall del dit senyor governador i mataren el rossí en què cavalcava Jaume Llobera.

»Aquell mateix dia, cap a la segona hora, els dits homes forans ensem amb nombrosos i diversos homes de ciutat, assaltaren el call, se n'apoderaren i finalment l'espoliaren de tots els qui hi eren. En aquest assalt i apoderament foren morts, com ha estat reportat, tres homes cristians i uns tres-cents jueus entre homes i dones».⁷⁶

També els jueus d'altres viles mallorquines patiren atacs i robatoris, com es dedueix d'alguns documents publicats per Enric Fajarnés.⁷⁷

Morvedre

En la lletra adreçada a l'infant Martí el 16 de juliol de 1391, reportada més amunt en parlar de València, el rei diu que ha sabut l'avalot que s'ha produït

---

76. Transcrit per Jaume Villanueva en *Viage literario*, volum 21, p. 223-224: «Die veneris II. augusti, anno a Nativitate Domini M.CCC.LXXXX primo, secunda hora diei de mane fuit relatum honorabili Domino Francisco ... militi Gubernatori Maioricarum, quod plures gentes forenses venerant seu applicaverant camino... causa invadendi seu alias destruendi Callum Judaicum Maioricense et Judeos in eodem habitantes; propter quod dictus Dominus Gubernator cum multitudine gentium civitatis, tam equitando quam pedes eundo, exiit obviam eis dicendo eis quod redirent ad eorum habitaciones; sic quod dicti forenses quasi incontinenti absque causa aliqua vulnerarunt equum dicti Domini Gubernatoris, et interfecerunt ronsinum in quo Jacobus Lobera equitabat. Et ipsa eadem die circa secundam horam diei dicti homines forenses una cum pluribus et diversis hominibus civitatis, invadendo dictum Callum, ipsum capierunt, et finaliter ipsum expoliarunt ab omnibus que in eodem erant. In qua quidem invasione et captione interfecti fuerunt, ut fertur, tres homines Christiani, et bene trecenti Judei inter masculos et feminas». Sobre algunes conseqüències dels atacs, veg. Enrique FAJARNÉS, «Los bienes de los judíos y conversos de Mallorca después del saqueo del Call (1391-1393)», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* (Palma de Mallorca), 8 (1899-1900), p. 441-444; R. ROSSELLÓ VAQUER, «Alguns documents inèdits sobre jueus i conversos de Mallorca (1387-1516)», *Segell. Revista d'Història i Cultura Jueva* (Palma de Mallorca), 1 (2005), p. 151, que conté la transcripció d'un document del rei Joan del 19 d'agost de 1391.

77. E. FAJARNÉS, «Datos sobre el Call de los judíos de la villa de Inca (1392)», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* (Palma de Mallorca), 7 (1897-1898), p. 365; íd., «Sobre el robo de la judería de Inca (1392)», íbid. p. 394. Ambdues notes es refereixen a ordres del governador sobre la restitució de béns confiscats durant els avalots.

contra els jueus de Morvedre i mana que se'ls permeti de refugiar-se al castell o en qualsevol altre lloc adient.⁷⁸ El mateix dia 16 de juliol, el rei escriu als jurats i prohoms de Morvedre, insistint que defensin els jueus i els moros de tot atac contra ells: «Prohòmens. Vista hevem una letra a nós per l'aljama dels juheus de aquexa vila tramesa sobre lo avolot o concitació de poble, que's començave moure per alguns de la ciutat de València contra los dits juheus per ocasió de aquell qui és estat a València. E grahints-vos molt la bona diligència e gran esforç que havets haüt en deffensió e restauració dels dits juheus, pregam e manam-vos que ho vullats continuar axí bé com ho havets acostumat tro ací e millor, si millor porets, car gran servey nos en farets. E no tant solament als dits juheus, hoc encara als moros de la dita vila, si necessari serà, ço que Déus no vulla, e a tots los altres de aquexa comarcha, tinents-hi totes aquelles bones maneres e sàvies que us pareguen e de vosaltres confiam. E si veyets o sentiets que alguna provisió nostra hi fos necessària, scrivits-ne a nostre car frare lo duch, qui és en la dita ciutat de València, car ell en loch nostre hi provehirà en aquella e millor forma que a vosaltres sia necessari, havents-vos en tal manera en lo dessús dit que'n siats pus avant dignes de nostra gràcia e laor».⁷⁹

A Morvedre, les autoritats van defensar-hi els jueus tan eficaçment que el rei els ho agrai explícitament per carta del 25 d'agost de 1391: «Vista e bé regonaguda havem una letra a nós per los jurats d'aquexa Vila tramesa, per la qual appar la bona e gran diligència e pervigil cura que havets haüda e havets, jatsssia maltractats e injuriats axí com aquells qui sots sols e singulars en la fe per vostres vehins en e sobre la deffensió de la aljama dels juheus d'aquexa Vila, de la qual cosa sots dignes de lahor e de gran remuneració nostra esguardants los càrrechs, minves e increpacions que per la dita rahó e per complir nostres manaments e conservar nostres regalias havets sostenguts e sustenits contínuament. Per que regraciants-vos les dites coses vos dehim, pregam e manam que continuant vostra bona guarda e leyal propòsit vullats aquell d'ací avant ab fervent cor preservar, augmentar de bo en millor, de manera que los dits juheus sien deffensats e guardats axí ben d'ací avant con fins aquí tro nós hi siam, on Déu volent entenem ésser dins breus dies per fer remuneració als bons e castich e punició als mals...».⁸⁰ El 15 d'octubre de 1391 escriu al batlle de Morvedre, des de Balaguer, tot ordenant-li que no es mogui de la ciutat fins que ell hi arribi: «Mossèn Bonafós Nat. Entès havem per letres a nós trameses per los juheus qui són aquí

78. BAER, *Die Juden*, I, doc. 409 [= ACA, reg. 1961, fol. 41v-42v].

79. BAER, *Die Juden*, I, doc. 410 [= ACA, reg. 1961, fol. 41v].

80. J. RIERA I SANS, «Los tumultos contra las juderías de la Corona de Aragón en 1391», *Cuadernos de Historia* (Madrid), 8 (1977), p. 216.

en Morvedre, que vós, per letres que havets haüdes de nostra cara sor la duquesa de Muntblanch, entenets a partir d'aquí e lexar la guarda d'aquells, si però de nós podets obtenir licència. On com nós haiam ordonat e vullam que vós romengats aquí per guardar los dits juheus e altres qui aquí volran venir tro nós hi siam personalment, manam-vos sots incorriment de la nostra ira e indignació que per res d'aquí no partiscats, certifficant-vos que licència alguna no us ne deriem, ans si us en partits, vos dariem a conèixer que no-u hauriem per agradable».⁸¹

València

L'atac contra l'aljama de València es va esdevenir el 9 de juliol de 1391 com indica el *Manual de novells ardots*:

[Juliol de 1391] « Dicmenge IX — Se moch avalot e remor en la ciutat de València per lo poble d'aquella ciutat contra los juheus qui de fet foren robats e gran partida moriren e la maior partida se feren christians. E en la sinagoga maior del dit Call fo feta esgleya sots invocació de Sent Cristòfer, que fo lo dit die de dicmenge la sua fffesta. E en lo dit Call fo feta altre esgleya sots invocació de Sancta Maria de Gràcia. E lo gran clerga lur, lo rau se féu christià e pres lo àbit de Sent Domingo preycador».⁸²

La relació detallada dels fets consta en una acta que el consell general de la ciutat va aixecar l'endemà mateix de l'avalot i que consignà en el *Manual de Consells*, núm. 19, fol. 241, d'on la còpia Josef Teixidor, l'any 1767:⁸³ «E fo recitat en lo dit Consell ab gran desplaer, segons apparia, lo cas horrible qui en lo dia prop passat era esdevengut en aquesta Ciutat del insult, esvaïment e robament de la juheria d'aquella e alcunes morts d'aquèn seguides fet e fetes per al-

81. BAER, *Die Juden*, I, doc. 436 [= ACA, reg. 1691, fol. 134].

82. *Manual de novells ardots, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, editat a cura de F. Schwartz i Luna i F. Carreras i Candi, Barcelona, 1892, vol. 1, p. 16. Aquest «gran clerga lur» era mestre Issac ben Sésset Perfet, que es batejà i prengué el nom de Jaume de València, abans de fugir al nord d'Àfrica en una data posterior al novembre de 1392. Veg. J. RIERA I SANS, «El baptisme de Rabí Işhaq ben Şeşet Perfet», *Calls* (Tàrraga), 1 (1986), p. 43-52, on tracta de front aquest tema que alguns erudits han mirat d'esquivar.

83. *Antigüedades de Valencia: Observaciones críticas donde con instrumentos auténticos se destruye lo fabuloso, dejando en su debida estabilidad lo bien fundado*, València, 1895 (edició a cura de R. Chabàs), vol. 2, p. 157-161. D'aquí la tornà a copiar el P. Villanueva (*Viage literario*, vol. 2, p. 174-177, juntament amb algunes lletres del consell sobre les repercussions d'aquests fets), i de nou el mateix Chabàs en *El Archivo* (València), 5 (1891), p. 112-116.

cunes e moltes malvades persones [...]». Després d'esmentar les diverses providències que s'havien pres en saber el que havia passat en el regne de Castella, l'acta continua dient: «Mas, com sia scrit, *nisi dominus custodierit Civitatem, frustra vigilat qui custodit eam*, seguís que hir dicmenge, en hora de comun dinar, una companya de minyons de .XL en L. partints del Mercat ab .i. penonet croat e ab alcunes creus de canyes vengueren a .i. dels portals de la juheria qui és prop la plaça de la figuera, e cridants als juheus que'l arcepestre de Sibília venia ab sa creu e que's batejassen, si no morrien, o semblants paraules. Entrà una partida dels dits minyons dins lo portal desusdit. E juheus qui allèn eren tanca- ren a colp les portes del dit portal, e puis dels altres de la juheria. Romanents dins aquella la dita partida de minyons. E l'altra partida stant de fora e sentint remor dels altres dedins, començà cridar e dir que'ls juheus mataven als fadrins qui eren dins.

»E com en la dita plaça se tengué e tenga taula d'acordar per lo passatge de Sicília, e fossen allí molts dels dits acordats e altres vagabunts e strangers e gent de poqa e pobra condició, corregueren als crits dels dits minyons e los juheus encadenaren o fermaren mils les portes, e ab allò la opinió de la mort dels minyons de dins, més crexia en les gents defora, e d'aquèn s'escampà e cresqué la remor per la Ciutat, los jurats e altres oficials de la Ciutat, sentints la dita remor, leixat lur dinar, vengueren a la posada del senyor duc de Montblanch, frare e general lochtinent del senyor Rey, lo qual senyor duc era e és ací, e ab ell ensemps vengueren al dit portal, on trobaren sobres de gent e de remor, sens emperò tot esvaïment, com fossen sens armes, hoc e alguns circunveïns dels dits portal e plaça estaven descints e descalços, segons que stants a lur dinar eren sortits e venguts a la remor, lo dit senyor duc manaà als juheus del dit portal que li obrissen, declarant que ho volia a dues fins: la una perquè fes eixir los minyons e vists aquells la gent perdés la opinió concebuda de la mort dels dits minyons, e s'assuauàs. E l'altra que, stablert aquell portal d'alcun dels oficials reials ab companya covinent, ell ab los altres e ab altra gent de cavall discorregués per la juheria, faent entrar e tancar los juheus cascuns dins lurs cases, e guardant als altres portals que alcú no entràs, e que fes tancar aquells, si tancats no eren bé. Car açò se guardaria mils dins que defora.

»E les gents sabents que'l dit senyor e oficials e bons hòmens de cavall fossen dins la juheria duptarien d'entrar-hi, majorment faent-hi crides penals, per les quals a fer ja havien tramès per lo trompeta o crida públich de la dita Ciutat. E los juheus desastruchs duptants-se de peior o per quès que fos no volgueren obrir e per açò la remor cresqué. E molts per terrats d'alberchs de chrestians contigües a la jueheia e alguns per lo vayll veyll deiús lo pont e tanqua d'aquell, esvaïren la dita juheria, que'ls dits senyors e oficials e jurats e altres bons ho-

mens no·y pogueren entrar ne vedar-ho, maiorment car los juheus en la apartida del dit vayll havien a començament mort .i. chrestia e tolt lo dit a .i. altre, lo cors del qual mort e lo dit foren portats e mostrats al senyor duc. E en poc espay de temps la dita juheria fon dissipada e robada, e morts d'aquèn en l'esvaïment qualsque cent juheus entre uns e altres en diverses maneres».

•

Fragment del cronicó del notari mallorquí Mateu Salzet, *Rerum apud Maioricas gestarum ab anno 1372 ad 1408*, transcrit per Jaime Villanueva en el *Viage literario*, volum 21, p. 223-224:

«En el mes de juliol de l'any del Senyor de 1391 s'escampà per la ciutat de Mallorca la notícia que els habitants del regne de Sevilla del rei de Castella i també en d'altres dominis d'aquell regne, havien mort jueus del dit regne i d'altres terres del mateix rei, robant i enduent-se'n furtivament béns movents del jueus.

»Hom deia, semblantment, que en el regne de València hi havia hagut avalot contra els jueus de la ciutat d'aquell regne i que havien matat ben bé vuitanta jueus, per la qual cosa entraren al call de l'aljama d'aquella ciutat i se n'endugueren no pas pocs béns dels dits jueus. Per aquesta causa, l'illustre infant Martí, duc de Cervera i de Montblanc, féu instruir un procés contra els dits malfactors, detenint-los i negant-los resoludament».⁸⁴

El 16 de juliol de 1391, el rei Joan, de Saragossa estant, renya durament el seu germà, l'infant Martí, per no haver sabut evitar l'avalot contra l'aljama de València. Si hagués penjat tres-cents o quatre-cents culpables dels avalots contra els jueus, sense curar —li diu explícitament— de «processos, furs, disposició de dret ne d'altres solemnitats en actes judicials acostumades de servir», l'endemà no hauria estat atacada l'aljama dels moros. Afegeix que «alguns juheus de València són estorts e preservats en casa d'alcuns cristians de la dita ciutat» i mana

84. «In mense julii anni Domini M.CCC. nonagesimi primi fuit publice divulgatum per civitatem Maioricensis quod habitatores regni Xibiliae Regis Castellae, et etiam aliorum ditionum ipsius regni interfecerant Judeos dicti regni et aliarum terrarum ipsius Regis, defraudando et alias furtive secum portando bona mobilia ipsorum Judeorum.

»Et pari modo fuit narratum quod aliqui regni Valentiae facie de avalot contra Judeos civitatis ipsius regni interfecerunt bene LXXX Judeos, propter quod intrarunt Callum aljamae ipsius civitatis, et secum asportarunt nonnulla bona dictorum Judeorum. Qua de causa illustris Infans Martinus, Dux Cervariae et Montis Albi inquiri fecit contra dictos malefactores capiendo ipsos et eos viriliter opprimendo».

que no es permeti que els jueus siguin batejats per la força ni que es destrueixi la sinagoga.⁸⁵

El 26 de juliol de 1391, el rei Joan assabenta els prohoms de la ciutat de Barcelona que té la intenció d'anar a València «passada la festa de Santa Maria d'agost per fer rigorosa execució e fervent severitat de justícia contra tots aquells que trobarem ésser colposables en la detestable concitació, impiadosa e inhumana irrució contra la dita juheria [de València] en gran menspreu de nostra correcció perpetrades».⁸⁶

El 30 de juliol del mateix any, la reina Violant demana humilment al papa Bonifaci IX que no concedeixi cap mena de document («nulla rescripta, provisiones seu bullas») a favor dels qui havien intervingut en l'avalot contra la jueria de València.⁸⁷ El 8 d'agost la reina féu redactar una lletra per a Bernat de Cabrera, acabat d'arribar a Barcelona amb la seva armada, i per als consellers de la ciutat, demanant-los en un to amenaçador de frenar qualsevol intenció dels homes de mar de moure avalot contra la jueria, com havien fet a València. Però aquestes lletres no foren expedides.⁸⁸

Sobre l'assalt al call de València, cal veure sobretot: R. CHABÁS, «El robo de la judería de Valencia en 9 Julio de 1391», *El Archivo. Revista literaria semanal* [València], 5 (1891), [reedició facsímil: Alacant, 1995], p. 37-46, 111-121 i 184-204; L. PILES ROS, *La judería de València: Estudio histórico*, editat a cura de J.-R. Magdalena Nom de Déu, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1991, p. 95-152; J. HINOJOSA, *Los judíos en tierras valencianas*, València, Diputació de València, 1999, p. 33-41.

Zurita diu ben poca cosa de l'atac a la jueria de València i encara dins el context més ampli dels avalots contra les comunitats d'altres ciutats: «Y a 5 del mes de agosto en la fiesta de la dedicación de Santa María de las Nieves, se puso a saco la judería de Barcelona; y en las más principales ciudades de España y en otros reinos y provincias fueron aquel mismo día robadas las juderías y se pusieron a saco por los cristianos; y pasaron a cuchillo infinitos judíos por el odio y aborrecimiento que tenían a su dañada ley y a los tratos y usuras con que afligí-

85. BAER, *Die Juden*, I, doc. 409 [= ACA, reg. 1961, fol. 41v-42v].

86. BAER, *Die Juden*, I, doc. 414 [= ACA, reg. 1961, fol. 50v-51v].

87. BAER, *Die Juden*, I, doc. 415 [= ACA, reg. 2054, fol. 100r-v].

88. BAER, *Die Juden*, I, doc. 416 [= ACA, reg. 2039, fol. 89r-v]; publicada també per BATLLE, *Crisis social*, p. 397-398, doc. 11. Sobre aquesta lletra adreçada a Bernat de Cabrera, veg. les remarques que hi fa Jaume RIERA I SANS en «Estrangers participants als avalots contra les jueries de la Corona d'Aragó el 1391», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 10 (1980), p. 580, nota 16.

an y maltrataban los pueblos. Estaba el duque de Momblanc en la ciudad de Valencia entendiendo en apresurar la expedición de Sicilia y juntar una muy poderosa armada, cuando se pusieron a saco los judíos de aquella ciudad; y hay memoria en que parece que se bautizaron once mil». ⁸⁹

Documents cristians que es refereixen a poblacions catalanes afectades pels avalots, però que no són esmentades en la lletra de Hasday Cresques

Castelló d'Empúries

El comte Joan I d'Empúries defensà fermament els jueus de Castelló, impedit que fossin atacats i saquejats com en d'altres llocs. El rei li ho agraií per carta tramesa des de Saragossa el dia 25 de setembre de 1391: «Comte car cosí. Molt vos grahim la bona diligència e cura que havets haguda e havets contínuament en la garda e deffenció dels juheus nostres, los quals són venguts aquí a Castelló. Pregam-vos que ho vullats continuar e castigar aquells qui dins vostre comtat los volran dampnifficar, en tal manera que a ells sia càstich e als altres exempli. E com haiam entès que alguns del vostre comtat són venguts algunes de vegades a Gerona contre los juheus qui aquí són, ensemps ab altres, per dampnifficar aquells, preguam e manam-vos que ho fassau cessar e punir aquells qui culpables trobarets, e d'açò·ns farets servey, lo qual molt vos gahirem». ⁹⁰

Cervera

Agustí Duran i Sanpere fa referència a diversos documents que demostren el gran trasbals que patiren els jueus de Cervera pels avalots de 1391 i n'assenyala les fonts documentals. ⁹¹ El call restà malmès i despoblada a causa dels atacs dels

89. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, ed. d'Angel Canellas López, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1978, vol. 4, p. 751. [Llibre X, cap. 47]

90. BAER, *Die Juden*, I, doc. 435 [= ACA, reg. 1961, fol. 117]. Veg. J. RIERA I SANS, «Els avalots del 1391 a Girona», p. 130; M. PUJOL I CANELLES, *La conversió dels jueus de Castelló d'Empúries*, Ajuntament de Castelló d'Empúries, 1997, p. 65-73.

91. A. DURAN I SANPERE, *Llibre de Cervera*, Tàrrrega, 1972, p. 351-353.

crisians, sobretot dels pagesos dels pobles veïns. Tot i que no se'n saben gaires detalls, per una ordinació del rei Joan datada el 3 d'octubre de 1392, tramesa al veguer i al batlle de Cervera, prohibint de portar armes (llevat d'un coltell que no arribés a tenir un pam de ferro), sabem que els avalotadors cremaren les portes de les jueries, matant i robant els jueus, malgrat que aquests estaven sota la protecció reial. L'aljama de Cervera era propietat de la infanta Violant, que només set anys enrere havia demostrat la seva sollicitud envers la comunitat de Cervera en intervenir prop del bisbe de Vic perquè permetés als jueus de tenir una nova casa d'oració.⁹²

Menorca

El 17 de juliol de 1391, el governador de Mallorca comunicà al de Menorca que el 7 de juny hi havia hagut esclats de violència contra els jueus de Sevilla i que el 9 de juliol havia passat el mateix a València. Calia que el governador preparés la defensa de l'aljama i que «sobre tuïció e guarda dels juheus habitants en la dita ylla [de Menorca] fassats aquelles bones provisions que fer puixats e nostre Senyor Déu vos aministrarà en tal manera que aquí algun escàndil no es seguesca». Els arxius no contenen, pel que sembla, cap informació propera als fets esdevinguts a Menorca, però hi ha diverses notícies esparses que ens fan pensar que el poble també s'hi avalotà contra els jueus. En aquest sentit, el document més explícit és una lletra del rei Joan del 16 de setembre de 1392, adreçada a Francesc Joan de Santa Coloma, governador de Menorca: «Entès havem que en l'any proppassat, estant lo poble menut de la dita illa per la persecució dels juheus somogut e avalotat, així com en diverses altres parts de nostra senyoria, en Barthomeu Anglada, lladonchs jurat de la dita illa, sens Consell General e altra ordenació, per son propi motiu, féu cridar que tothom qui volgués comprar les ajudes e imposicions de la dita illa, fos en cert lloch per comprar aquelles; per la qual crida, lo poble molt més se somogué en tant que la dita illa ne vench en gran perill. Per tot açò, si així és, s'esdevingués a gran culpa del dit Barthomeu e, si atrobarets aquell haver delinquit sobre les dites coses presents contra ell, el punts segons per justícia atrobarets fahedor».⁹³ Per lletra del 18 de setembre de 1392, el governador de Menorca assabentà el de Mallorca que en els avalots del call havien participat tonsurats i que això causava problemes jurisdiccionals. El 8 de novembre de 1392, el rei Joan encara volia saber quina justícia es feia «dels

92. BAER, *Die Juden*, I, doc. 368 [= ACA, reg. 1822, fol. 59v-60].

93. ACA. C, reg. 1995, fol. 145v.

culpats d'avalots e insults als Calls de Mallorca e Manorcha». Les notícies sobre la repressió dels qui hi participaren s'allarguen fins a 1395.⁹⁴

Perpinyà

El dia 13 de juliol de 1391, de Saragossa estant, el rei mana al governador de Rosselló que l'aljama de jueus de Perpinyà «sia bé guardada e preservada de totes injúries e violències que alcunes persones los volguessen fer».⁹⁵ Malgrat aquest manament explícit, que el governador degué tenir en compte, perquè, en una lletra del 24 d'agost d'aquell mateix any, el rei li agraeix molt «la diligència, que havets haüda en la bona tuïció e deffensió dels juheus de la aliama de la vila de Perpenyà, e com los havets meses aquí en lo castell nostre de la dita vila», la cosa no devia esdevenir-se d'una manera tan planera, perquè el rei afegeix: «E com haïam entès per letres dels cònsols de Perpenyà que moltes e diverses persones per lo mudament dels juheus se han preses e ocupades moltes e diverses robes [= coses robades] de aquells e aquelles tenen vuy en dia, no volents-les restituir jatsia requests, alguns allegants que los dits juheus los són tenguts en diverses quantitats de diners, axí per censal mort com en altra manera, e que per aquesta raó han justa excusa de retenir-ho; e açò no sia consonant a raó, que algun per sa pròpia auctoritat se deïa pendre res del altre sens voler d'aquell e d'aquí és manament e licència de la cort, deym e manam-vos que en açò provehiscats faent tornar los dits béns en loch segur e aquells fer estar de manifest, après administrar-hi aquella justícia que's pertany».⁹⁶

D'altra banda, per lletres trameses al governador de Rosselló i Cerdanya, i als cònsols i prohoms de Perpinyà el dia 5 de setembre de 1391, el rei Joan s'oposa fermament i explícita a qualsevol acció: «Emperò som molt marvellats de vosaltres en ço que deïts, que ells se fessen cristians, e tot lo brugit seria passat. Car bé podets saber vosaltres que dret civil ne canònich no sofer que algú se faça cristià per força, ans ha proceïr de lur mera liberalitat, e serie perill envers Déu e lo món a aquells qui per via de tractament o en altra manera hi capien, si donchs precedent lur franca voluntat no's fa».⁹⁷ Les intencions del rei es tras-

94. Per a més detalls, veg. R. ROSSELLÓ I VAQUER i A. MURILLO I TUDURÍ, *Els jueus dins la societat menorquina del segle XIV*, Institut Menorquí d'Estudis, Institut d'Estudis Balearics, 1990, p. 91-100, d'on procedeix la informació que dono.

95. BAER, *Die Juden*, I, doc. 408 [= ACA, Reg. 1961, fol. 41].

96. BAER, *Die Juden*, I, doc. 431 [= ACA, reg. 1961, fol. 84v-85].

97. BAER, *Die Juden*, I, doc. 432 [= ACA, reg. 1961, fol. 92v-93].

llueixen més completament en el que continua dient al governador en la mateixa lletra: «E en cas que veessets o sentissets que alguns juheus traguessen ço del lur de nostra senyoria, per mudar-se en altra senyoria, volem e manam que no-s faça, ans hi façats aquelles provisions que-y sien necessàries». Els jueus i llurs béns eren propietat del rei.

Com que el 19 de desembre de 1391, els jueus continuaven encara en el castell, el rei mana al governador «que los juheus qui-s eren absentats del Call de la vila de Perpinyà e recollits en lo castell e altres lochs, per fugir a avalot e malignitat de folls hòmens, tornen e habiten en lo dit Call, axó com feyen d'abans, e vulla que tot ço qui pres e robat lus és estat, sia tornat a aquells dins espay de X jorns de huy avant comptadors, sots pena de cors e d'aver».⁹⁸

No és gens clar en quina data exacta tornaren els jueus a llurs cases del call, però, per una lletra del rei de l'11 d'abril de 1394 adreçada des de València al governador de Rosselló i Cerdanya i al castellà del castell de Perpinyà, ens assabentem que en aquells moments encara romanien en el clos del castell: «No ha molt que per tal cor havíem entès que'l castell de Perpenyà sa affumava e-s destruhia per la habitació que-y fan los juheus, revocants alguna letra graciosa-ment sobre la dita habitació a ells atorgada, vos havíem scrit e manat expressament [...] que aquells juheus e lurs béns deguessets foragitar del dit castell e fer tornar en lur juheria ab tots lurs béns [...]. E com segons que despuys havem entès tam bé per consultació de vós, castellà, com per d'altres, los dits juheus habiten e facen lur domicili en les lices del dit castell e per ells no-s segueix alguna pudor, sutzetat ne destrucció en les sales, cambres ne altres parts del dit castell, per ço revocants la dita nostra letra, vos manam expressament [...] que-ls dits juheus ab tots lurs béns e família lexets star e habitar dins les lices e altres lochs».⁹⁹

No sembla pas que morís cap jueu assassinat a Perpinyà, però és segur que la població cristiana féu moltes destrosses en el call.¹⁰⁰

98. BAER, *Die Juden*, I, doc. 439 [= ACA, reg. 1962, fol. 15].

99. BAER, *Die Juden*, I, p. 693 [= ACA, reg. 1906, fol. 222v]. Remarqueu la peregrina argumentació del rei per a permetre als jueus de romandre al castell i el caràcter titubant dels seus manaments.

100. Veg. P. VIDAL, *Les Juifs des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, Perpinyà, Mare Nostrum, 1992², p. 120 (p. 51 de la traducció catalana d'aquest treball publicada a *Calls* (Tàrraga), 2 (1987), p. 51) on reporta dues notícies (l'una del *Dietari* de Guillem Mascaró i l'altra del *Manual* de Bernat Fabre) que es refereixen a la destrucció del call o, si més no, d'algunes cases del call.

Puigcerdà

El 22 d'agost de 1391, el rei agrai al castellà del castell de Llúvia, Ponç Descatllar, l'ajut que havia prestat a les autoritats de Puigcerdà per la defensa dels jueus d'aquesta vila: «Entès havem que lo veguer, cònsols e pròmens de Puigcerdà, per restauració e deffensió dels juheus de la dita vila, han mesos aquells dins lo nostre castell de Lúvia e que vós vos-en sots bé emparat, la qual cosa molt vos grahim. Per què-us pregam e manam que aquells hajats per recomanats e a aquells fets administrar viandes e altres coses a ells necessàries a lurs pròpies messions e açò no mudets tro de nós haiats altre manament».

Santa Coloma de Queralt

No hi ha tampoc cap notícia explícita sobre el possible assalt al call jueu de Santa Coloma de Queralt, però els nombrosos conversos que apareixen en les operacions enregistrades en manuals notariais a partir del mes d'agost de 1391 fan pensar que la pressió i els atacs directes que devien patir els jueus d'aquesta vila no devien ser pas més petits que els que van tenir lloc en altres viles catalanes.¹⁰¹

Tarragona

El dia 24 de juliol de 1391, de Saragossa estant, el rei respon a una lletra rebuda de l'aljama de Tarragona, en la qual la comunitat, ja refugiada en el castell reial, li demanava que la protegís, amb aquestes paraules: «Vostra letra havem reebuda sobre la persecució e concitació que-us temets que a vos altres sia feta, e com per aquesta raó vos sots meses en lo castell nostre d'aquexa ciutat. E enteses plenerament totes les altres coses contengudes en la dita vostra letra vos responem que nós per defensió e tuició de vosaltres scrivim per nostres letres al procurador nostre, veguers e cònsols d'aquí e no res menys al arquebisbe afectuosament, que-us haja en special recomendació, segons que en lurs letres és largament contengut, e axí recorets per ells que-us facen totes aquelles provisions que nós lus fem saber. E si en vostra guarda e deffensió haurets mester més avant provisions, scrivits-nos-en, car de continent hi provehirem, segons que-ns

---

101. J. SEGURA, «Aplech de documents curiosos é ineditos fahents per la historia de las costums de Catalunya», *Jochs Florals de Barcelona*, Barcelona, 1885, p. 270-274; Gabriel SECALL, *La comunitat hebrea de Santa Coloma de Queralt*, Tarragona, 1986, p. 101-120.

farets saber, per tal manera que puxats ésser preservats de tot avolot e concitació de poble e de tot altre dagnage que d'aquèn se pogués seguir». ¹⁰²

Com en el cas d'altres aljames, si bé els jueus pogueren fer-se escàpols i salvar la vida, ningú no evità que el call fos saquejat, ni que alguns, en aquell destret, es bategessin, com es desprèn d'una lletra del rei del 9 de desembre de 1391 adreçada al veguer de Tarragona, que fa així: «Per verdadera relació havem entès la bona e continua diligència que havets haüda en guardar los juheus de Terragona, de què-us som tenguts a fer-vos gràcia e mercè. E com nos vullam ésser informats per qual forma e manera e per quals la aljama d'aquexa juheria és estada despoblada, per ço a vós manam que vista la present vingats a nós ensemps ab lo procés que per la dita raó per vós és stat fet he informat largament dels noms d'aquells qui de algunes parts de nostra senyoria han aportades aquí diverses robes que són estades robades a juheus, e d'aquelles qui són en vostre poder e en poder d'altres d'aquexa ciutat. E volem, noresmenys, que façats que en vostra companyhia venguen a nós en Ponç Geráu, Manuel d'Avinyó, Bng. de Boxades e Bnt Tallada, comversos, olim juheus d'aquexa ciutat, per ço que pus clar puxam ésser informats per aquells de les dites coses». ¹⁰³

Tortosa

A Tortosa hi hagué conspiració contra els jueus, agitació i tensió, però tot fa creure que no hi hagué vessament de sang ni destrucció de béns de l'aljama. Les repercussions dels fets de 1391 van tenir, tanmateix, molta transcendència. S'inicià un procés de conversió important i foren moltes les famílies que es passaren al cristianisme, la qual cosa podia haver representat la immediata decadència de la comunitat, però els gestors de l'aljama van aconseguir de mantenir-ne el vigor fins molt després del 1391, probablement amb l'entrada de fugitius d'altres indrets, i els seus representants encara van fer un paper important en la disputa religiosa convocada per Benet XIII l'any 1413. ¹⁰⁴

El mateix dia 24 de juliol de 1391, el rei trameté dues lletres en què regraciava el batlle i el bisbe de Tortosa per les mesures defensives que havien pres en favor dels jueus de l'aljama de Tortosa. La que adreçà al batlle feia així: «Vostra letra havem reebuda sobre la restauració e defensió dels juheus de la aljama de la

102. BAER, *Die Juden*, I, doc. 412 [= ACA, reg. 1961, fol. 48].

103. BAER, *Die Juden*, I, doc. 438 [= ACA, reg. 1962, fol. 13].

104. Veg. F. CARRERAS Y CANDI, «L'aljama de juhéus de Tortosa», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), 9, fasc. 3, 1928, p. 84-87; A. CURTO HOMEDES, «Les comunitats jueves de Catalunya: L'àrea de Tortosa», en Mariona COMPANYS, *La Catalunya jueva*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, 2002, p. 115.

ciutat de Tortosa, a la qual vos responem que us graym molt la bona diligència que y havets haüda, manants-vos que ho vullats continuar e aquells bé guardar, car certificam-vos que ns en farets servey, lo qual haurem per agradable. Quant és açò que demanats, que us sia taxat vostre salari, com convenga a vós fer-hi grans messions e despeses per les guardes que havets a tenir per custòdia lur, vos responem que a present ho lexets star, e per avant farem haver esguart a vostres treballats e despeses que per aquesta raó haurets fets».¹⁰⁵

Valls

No es coneix cap escrit que narri explícitament el que va passar a Valls l'estiu de 1391, però hi ha diversos documents que d'una manera implícita ens fan entenenent que els jueus de la vila i dels llocs veïns van patir, com arreu, la fúria del poble avalotat. Tot i que la transcripció i la traducció de fragments de diversos documents que es refereixen a aquests fets que Gabriel Secall publicà en el seu llibre sobre Valls són força defectuoses, no hi ha dubte de la magnitud de les destrosses provocades en els béns dels jueus, bé que no és clar que hi hagués cap mort ni que es pugui parlar d'una matança de jueus a Valls l'any 1391. Hom pot trobar en aquesta obra algunes referències o pistes bibliogràfiques bàsiques per a aprofundir en l'estudi d'aquesta catàstrofe històrica en aquelles terres i de les dificultats que hi hagué per a indagar el que havia passat.¹⁰⁶

A la Seu d'Urgell no sembla pas que hi hagués cap persecució dels jueus l'any 1391,¹⁰⁷ ni tampoc a Besalú,¹⁰⁸ ni tampoc a Vic, on els quatre jueus i dues jueves que hi restaven es van convertir a la fe catòlica (sense que el document que en parla esmenti, tanmateix, a quina mena de violència o de coerció es va deure tal conversió).¹⁰⁹

105. BAER, *Die Juden*, I, doc. 413 [= ACA, reg. 1961, fol. 50].

106. G. SECALL, *Els jueus de Valls i la seva època*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1980, p. 301-313. Faig remarcar el testimoniatge de Mossé Cabrit, jueu de Valls establert a Santa Coloma de Queralt, que es refereix al temps «in quod ego me absentavi occulte sive de nocte a dicta villa [Valls] ratione tumultus judeorum quod tunc temporis erit...» (G. SECALL, *La comunitat hebrea de Santa Coloma de Queralt*, Tarragona, 1986, p. 103, nota 12).

107. Carme BATLLE, *La Seu d'Urgell medieval: La ciutat i els seus habitants*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1985, p. 107.

108. Manuel GRAU, *La juderia de Besalú*, Olot, Fundació Pere Simon, 1997, p. 35-37. [Edició de la tesi doctoral de l'autor de 1975, Universitat de Barcelona]

109. R. CORBELLA, *La aljama de jueus de Vich*, Vic, Tipografia Catòlica de Sant Joseph, 1909, p. 161-161 i 215.

אגרת אשר שלח ר' חסדאי קרשקש אל קהילת אויניון

א

נוסח האגרת בשלשלת הקבלה לגדליה בן יחיאל [1515-1587]

[וראייתי אגרת ארוכה שכתב רבינו חסדאי קריסקוש נכד] המספר באורך זעם הזמן מהרבה צרות וגזירות והריגות שהיו בגלילות ספרד בשנת קנ"ב ובפרט הריגת כל זרע הרא"ש ותלמידיהם כי בברחי האריכות לא העתקתיה כלו רק בקוצר]

•

[1] אם אמרתי אספרה לכם רבי התלאות שמצאונו ישתוממו רעיונכם האמנם אערוך לפניכם שלחן הרעה מעוטרת ראש ולענה בקצרה והדברים כהויתן להשביעכם מרורות לענותנו להשקותיכם מים עצבונינו ואם אחשוב כבר הוגד לכם הדבר אכתוב אותו בתכלית הקצור על הסדר.

[2] ר"ח תמוז שנת הקכ"ב [נכד] היא שנת אלף שכ"א לחורבן דרך ה' קשתות האויב על קהלות סיביליאה רבתי עם שהיו בה כמו ו' או ז' אלפים בעלי בתים הציתו אש בשעריה והרגו בה עם רב אך רובם המירו ומהם מכרו לישמעאלים מהטף ומהנשים והיו מסילות היהודים יושבים בדד ורבים מתו על קדוש השם ורבים חללו ברית קודש.

[3] משם יצא אש ותאכל כל ארזי הלבנון העיר הקדושה קהלות קורטובא גם שם המירו רבים ותהי לחורב'.

[4] וביום צרה ותוכחה אם שהוכפלו בו הצרות י"ז תמוז חמת ה' נתכה על עיר הקודש אשר משם תצא תורה ודבר ה' והוא טוליטולה ויהרגו במקדש ה' כהן ונביא שמה קדשו ה' ברבי' רבנים הם זרע הכשר והנבחר זרע הרא"ש זצ"ל הם ובניהם ותלמידיהם גם לשם המירו רבים לא יכלו לעמוד על נפשם.

[5] על שלוש אלה רגזה ארץ מלבד קהילות אחרות סביבותיהם בא מספרם כמו ע' עיר ובכל זאת אנחנו פה על משבר והיה לנו יומם ולילה למשמר.

[6] ויהי בשביעי לחודש אב בלע ה' ולא חמל בקהלות ולינציה כמו אלף בעלי בתים ויהיו המתים בקדוש ה' כמו ר"נ אנשים והנשארים הרה נסו ונמלטו מעטים ורבים המירו.

[7] משם פשטה הנגע בקהלות מיוריקה העדינה לחוף ימים ישכון ביום ר"ח אלול באו פריצים וחללוה בזוה שללוה ועזבוה כמצודה שאין בה דגים ומתו בקדוש ה' כמו ש' נפשות וכמו ת"ת נמלטו במגדל המלך והנשארים המירו.

[8] ויו' שבת אחריו שפך ה' ראש חמתו נאר מקדשו וחלל נזר תורתו הוא קהלות ברצלונה אשר הובקע' ביום ההוא ובא מספר ההרוגים כמו ק"ל נפשות וכל יתר הקהלות נסו אל המגדל ושם נמלטו והאויבים בזו כל מסילות היהודים והציתו אש קצתם. ויד מנהיג המדינה לא היה במעל אך התאוה להצילם בכל יכלתו ויכלכלו שם היהודים בלחם ובמים ויאזרו לעשות שפטים באנשים הפושעים אזי קם שאון דלת העם והמוון רבה על נכבדי המדינה וילחמו עם היהודים שבמגדל עם קשתות ובלסתראות ויכום ויכתום שמה במגדל ורבים קדשו את ה' ומהם רבים ששחטו עצמם ורבים השליחו עצמם מן המגדל ולא הגיעו לחצי המגדל עד שנעשו אברים אברים וקצתם יצאו ברחוב ושם קדשו את ה' וכל השאר המירו. רק היו מעטים שנמלטו בערי הסגנים נער יכתבם אך הם מהנכבדי' וברוב עונותינו אין היום בברצלונה איש אשר בשם ישראל יכונה.

[9] וכן בעיר לידורה [כך] מתו רבים ושאר המירו רק היו מועטים שנמלטו.

[10] בעיר גרוינה תורה וענוה במקום א' קדשו ה' ברבים הרבני' אשר היו שם שלא המירו בה כי אם מועטים ורוב הקהל נמלטו בבתי הערונים והם היום במגדול.

[11] סוף דבר במלכות ולינצה לא נשאר יהודי זולתי במקום א' הנקרא מובירו [כך]. ובמחוז קטלוניאה לא נשאר בלתי בערי הסגני' והפחות שלא שלחו יד בהם בכל המקומות

[12] אהרי ההשתדלו' הנמרץ והפיזור הרבה מכל רכושנו לא נשאר לנו בלתי גוינתו ובכל זאת לבם [צ"ל: לבנו] יהגה אימה ועיינו אל אבינו שבשמים נשואות עד שיחננו וירפאנו ממכאובינו ואל יתן למוט רגלנו.

ב

נוסח האגרת בכ"י פרמה 2420 (=ד-רוסי 1409)

[פלגי מים תרד עיני על גלות ירושלים אשר בספרד אשר שפך ה' עליה כאש חמתו וכמים עברתו בשנת קנ"א לאלף הששי היו הגזרות הראשונות בספרד התחיל בסיביליאה היא עיר גדולה מאד היו בה כמה אלפים בעלי בתים והיא היתה ראש לכל קהלות ספרד וקמו עליה הנוצרים להוים ולאבדם קצתם נהרגו וקצתם השליכו עצמם בבורות על קדושת ה' אבל רובם נמלטו בבמות והמירו. וכאשר שמעו העירות האחרות מה שנעשה בסיביליאה ראש ממלכה ליהודים קמו גם הם על היהודים ויעשו כאשר עשו אנשי סיביליאה ונתפשטה הגזרה מעיר לעיר עד אשר הוכו היהודים בהרבה עירות מספרד ומאז היו האנוסים בספרד רבים מאד. ובחמלת ה' על עמו לבלתי עשות עמהם כלה העיר את רוח מלך ארגון לעמוד בפרץ ולגדור גדר במלכותו לבלתי שלוח יד ביהודי ועשה כרוזות מפחידות ומניעות גדולות על זה עד אשר לא עברה הגזרה במלכות ארגון ולא נתפשטה שם והלאה.

וכתב מ' פרופיט במעשה אפד אשר חבר כי התפללות הגדולות אשר התמידו בהם קהלות ארגון יומם ולילה היו סבה מאת ה' להצלתם. וזה הוא תופס הכתב אשר שלח האשל האדיר הרב מסרגוסה שמו דון חסדאי קרסקאש זצ"ל אל קהילת אביניון על דבר הגזרות אשר היו בספרד שנת קנ"א לאלף הששי. ונכתב הכתב ההוא בעשרי' לחדש מרחשון של שנת קנ"ב וזה לשונו] (הקדמה בעילום-שם)

•

[1] אם אמרתי אספרה לכם רובי התלאות אשר מצאוני ישתוממו רעיוני האמנם אערוך לפניכם שלחן הרעה מעוטרת ראש ולענה בקצרה. הדברים כהויתן להשביעכם מרורות לענתינו ולהשקותיכם מי עצבונינו, ואם א חשוב כבר הוגד לכם כוננתו בזה לכתוב אותו בתכלית הקצור על הסדר וזה החלי:

[2] יום ר"ח תמוז המר והנמהר דרך ה' קשתו כאויב על קהלת סיביליאה רבתי עם, היו בה כמו ששה או שבעה אלפים בעלי בתים הציתו באש שעריה, הרגו בה עם רב אך רובם המירו ומהם מכרו לישמעאלים, הטף והנשים, והיום מסילת היהודים יושבת בדד, ומהם מתו על קדושת השם ורבים חללו ברית קדש.

[3] משם יצא אש ותאכל את ארזי הלבנון העיר הקדושה קהלת קורטובה, גם לשם המירו רבים ותהי לחרבה.

[4] וביום צרה ותוכחה יום שהוכפלו בו צרות י"ז [או: ט'] בתמוז חמת ה' נתנה על עיר הקדש אשר משם תצא התורה ודבר ה', היא קהלת טוליטולה, ויהרגו במקדש ה' כהן ונביא, שמה קדשו את השם ברבים, רבניה הם הזרע הכשר והנבחר זרע הרב ר' אשר זצוק"ל הם ובניהם ותלמידיהם, גם שם המירו רבים לא יכלו לעמוד על נפשם.

[5] על שלש אלה רגזה ארץ. מלבד קהלות אחרות סביבותיהן בא מספרם כמו שבעיר [צ"ל: שבעים] עיר ובכל זאת אנחנו פה על משבר והיה לנו הלילה והיום למשמר.

[6] ויהי בשבעה לחדש אב בלע ה' ולא חמל בקהילת ולינציאה, היו בה כמו אלף בעלי בתים ויהיו המתים בקדוש' קק"נ מאתים וחמשים אנשים הנשארים הרה נסו ונמלטו מעטים ורובם המירו.

[7] משם פשטה הנגע בקהלת מיורקה העדינה לחוף ימים תשכון ר"ח אלול באו בה פריצים ויחללוה בזוה עשאוה כמצולה שאין בה דגים, מתו בקדושה כמו שלש מאות נפשות וכמו שמונה מאות נמלטו במגדל המלך והנשארים המירו.

[8] ויום שבת אחריו שפך ה' כאש חמתו נאר מקדשו וחלל נזר תורתו והובקעה קהלת ברצלונה, ביום ההוא בא מספר ההרוגים כמו מאתים וחמשים וכל הקהל נסו אל המגדל ושם נמלטו והאויבים בזו כל מסילת היהודים והציתו אש בקצתה, ויד מנהיגי המדינה לא היתה במעל, אך התאוה להצילם בכל יכולתם ויכלכלום שם

בלחם ובמים ויתאזרו לעשות שפטים באנשים הפושעים, אז קם שאון דלת עם והמון רבה על נכבדי המדינה וילחמו עם היהודים אשר במגדל, רבים קדשו ה' >בתוכם בני יחידי חתן בן שנה תמים העליתיו לעולה אצדיק עלי הדין ואתנחם לטוב חלקו ולנעימות גורלו<, ומהם רבים ששחטו עצמם ומהם הפילו עצמם מהמגדל ולא הגיעו לחצי המגדל עד שנעשו אברים אברים, ומהם יצאו משם התקדשו וכל השאר המירו, רק מעטים שנמלטו בערי הסגנים נער יכתבם אך המה מהנכבדים וברוב עונינו אין היום בברצלונה איש בשם ישראל יכנה.

[9] רק בעיר לרידה מתו רבים והשאר המירו.

[10] בעיר יירונה תורה ועונה במקום אחד קדשו ה' ברבים, הרבנים אשר שם לא

המירו בה כי אם מעטים ורוב הקהל נמלטו בבתי העירוניים והם היום במגדל.

[11] סוף דבר במלכות ולינציאה לא נשאר יהודי זולתי במקום אחד הנקרא

מורבידו, במחז קטלוניא לא נשאר יהודי זולתי בערי הסגנים והפחות, במקומותם לא שלחו יד בהם.

[12] >אנחנו פה היום בכל מדינת ארגון אין פרץ ואין יוצאת בחמלת ה' עלינו

הותיר שריד בכל מקומות אלו< אחר ההשתדלות הנמרץ והפזור הרב מכל רכושנו לא נשאר לנו בלתי אם גויתנו, ובכל זאת לבנו יהגה אימה ועינינו אל אבינו שבשמים נשואות עד שיחנינו, כן יהי רצון אמן.

ג

נוסח האגרת אשר נספחה בסוף הספר **שבט יהודה** לשלמה ׳ן וירגה על- ידי א.

כרמולי בשנת 1855

[כתב אשר שלח האשל האדיר הרב מסרגוסא שמו דון חסדאי קרשקש אל קהלות אויניין על דבר הגזרות אשר היו בספרד קנ"א לאלף הששי ונכתב הכתב ההוא בעשרים לחדש מרחשון של שנת קנ"ב לפ"ק

א"א כרמולי בשנת אל קנ"א שפך ה' אש חמתו על גלות ירושלים אשר בספרד ותצא האש משבילייה ותאכל נוה ישראל בארץ אספניה. קצתם נהרגו ובראשם ר' יצחק בן שושין וקצתם המיתו את עצמם על קדושת השם ובכללם החכם ר' יהודה בן אשר מזרע הרא"ש הוא ואשתו וחמותו אשת ר' יעקב בעל הטורים אבל רובם נמלטו בבמות והמירו את דתם יותר ממאתים אלף נפשות. הגזירה הגדולה הזאת נתפשטה מעיר לעיר עד מיורקה וברחו משם חכמים גדולים לערי אפריקה ומהם ר' יצחק ברפת ר' שמעון דוראן ור' מיימון נגאר. והנה בעל שבט יהודה מזכיר הגזירה העצומה הזאת בשלש מקומות מספרו סי' כז, מה' ומו' אך לא זמן וענין סיפור זה כסיפור זה. ועיקר דברי הרב דון חסדאי קרשקש שהיה בזמן הגזירה ואבד בה בנו

יחידי יהיה בזה איך שיהיה הכתב הזה אשר כבר נדפס בטעות [בשלשלת הקבלה] ראייה ברורה נגד ספר יוחסין שלא מת הרב שנת ק"מ כ"א אחר שנת קנ"ב זמן כתיבת הכתב אשר בה תופס לשונו]

•

[1] אם אמרתי אספרה להם רובי התלאות אשר מצאנונו [במ' כ4] ישתוממו רעיונכם. האמנם אערוך לפניכם שלחן הרעה מעוטרת ראש ולענה בקצרה. הדברים כהויתן להשביעכם מרורות לענתינו ולהשקותיכם מי עצבונינו [יר' כג5]. ובעבור אחשוב כבר הוגד לכם הדבר אכתוב אותו בתכלית הקצור על הסדר וזה חלי:

[2] יום ר"ח תמוז קנ"א המר והנמרד [חב' א6] דרך ה' קשתות האויב [איכה ב4] על קהלת סיביליאה רבתי עם, שהיו בה כמו ששה או שבעה אלפים בעלי בתים. הציתו באש שעריה, והרגו בה עם רב אך רובם המירו ומהם מכרו לישמעאלים, מהטף ומהנשים, והיו מסילות היהודים יושבים בדד [איכה א1] ורבים מתו על קדושת השם ורבים חללו ברית קודש.

[3] משם יצא אש ותאכל את כל ארזי הלבנון [שופ' ט15] העיר הקדושה קהלת קורטובה, גם שם המירו רבים ותהי לחורבה.

[4] וביום צרה ותוכחה [יש' לז3] יום שהוכפלו בו הצרות י"ז תמוז חמת ה' נתנה על עיר הקודש אשר משם תצא תורה ודבר ה' [יש' ב3]. היא קהלת טוליטולה, ויהרגו במקדש ה' כהן ונביא [איכה ב20]. שמה קדשו את השם ברבים, רבניה הם זרע הכשר והנבחר, זרע הרב ר' אשר זצ"ל הם ובניהם ותלמידיהם, גם שם המירו רבים לא יכלו לעמוד על נפשם.

[5] על שלש אלה רגזה ארץ [מש' ל15]. מלבד קהלות אחרות סביבותיהן בא מספרם כמו שבעים עיר ובכל זאת אנחנו פה על משבר והיה לנו הלילה והיום למשמר.

[6] ויהי בשבעי לחודש אב בלע ה' ולא חמל [איכה ב17] בקהלת ולינציאה. היו בה כמו אלף בעלי בתים והיו המתים בקדושת השם כמו מאתים וחמש אנשים והנשארים הרה נסו [בר' יד10] ונמלטו מעטים ורובם המירו.

[7] משם פשטה הנגע בקהלות מיורקה העדינה לחוף ימים ישכון [בר' מט13] יום ר"ח אלול באו בה פריצים ויחללו בזוה שללוה ועזבוה כמצודה שאין בה דגים ומתו בקדוש השם כמו שלש מאות נפשות וכמו שמונה מאות נמלטו במגדל המלך והנשארים המירו.

[8] יום שבת אחריו שפך ה' כאש חמתו [איכה ב4] נאר מקדשו [איכה ב7] וחלל נזר [תה' פט40] תורתו היא קהלת ברצלונה אשר הובקעה ביום ההוא בא מספר ההרוגים כמו מאתים וחמשים נפשות. וכל יתר הקהל נסו אל המגדל ושם נמלטו והאויבים בזו כל מסילות היהודים והציתו אש בקצתם. ויד מנהיג המדינה לא היתה במעל

אך התאוה להצילם בכל יכולתו ויכלכלו שם היהודים בלחם ובמים ויאזרו לעשות שפטים באנשים הפושעים. אזי קם שאון [הו' 14] דלת העם [יר' נב15] והמון רבה על נכבדי המדינה וילחמו עם היהודים אשר במגדל עם קשתות ובלסטראות וכום ויכתום [במ' יד45] שמה במגדל. רבים קדשו ה' >בתוכם בני יחידי חתן שה תמים נשמ' יב5] העליתיו לעולה, אצדיק עלי הדין ואתנחם לטוב חלקו ולנעימת גורלו. ומהם רבים ששחטו עצמם ומהם הפילו עצמם מהמגדל ולא הגיעו לחצי המגדל עד שנעשו אברים אברים וקצתם יצאו משם וקדשו את השם ברחוב וכל השאר המירו, רק מעטים היו שנמלטו בערי הסגנים, נער יכתבם אך הם מהנכבדים וברוב עונותינו אין היום בברצלונה איש בשם ישראל יכנה.

[9] וכן בעיר לירידה מתו רבים והשאר המירו ושנמלטו היו רק מעטים.

[10] בעיר ג'ירונדה תורה ועונה במקום אחד קדשו ה' ברבים, הרבנים אשר שם

לא המירו בה כי אם מעטים ורוב הקהל נמלטו בבתי העירוניים והם היום במגדל.

[11] סוף דבר במלכות ולינציאה לא נשאר יהודי זולתי במקום אחד הנקרא

מורבידרו ובמחוז קטלוניאה לא נשאר יהודי זולתי בערי הסגנים והפחות שלא שלחו יד בהם בכל המקומות.

[12] >אנחנו פה היום בכל מדינות ארגון אין פרץ ואין צוחה [תה' קמד14] בחמלת

ה' עלינו [בר' יט16]. הותיר שריד בכל מקומות אלו > אחר ההשתדלות הנמרץ והפזור

הרב מכל רכושנו לא נשאר לנו בלתי גויותינו [בר' מז18], ובכל זאת לבנו יהגה אימה

[יש' לג18] ועינינו אל אבינו שבשמים נשואות עד שיחנינו [תה' קכג2] וירפאנו ממכאבנו

ואל יתן למוט רגלינו [תה' קכא3], >כן יהי רצון אמן

אני הגבר ראה עני בשבט עברתו [איכה ג1] **חסדאי ב"ר אברהם ב"ר חסדאי ב"ר**

יהודה קרשקש הכותב פה סרקסטה יום עשרים לחודש מרחשון שנת חמשת

אלפים וקנ"ב ליצירה >